

Karol Sacewicz

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

RUCH KOMUNISTYCZNY NA ZIEMIACH POLSKICH W LATACH 1918–1923 W ŚWIETLE MATERIAŁÓW OPERACYJNYCH I OPRACOWAŃ AGEND MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH II RP*

Listopad 1918 r. w dziejach ówczesnego świata, w tym szczególnie narodu i państwa polskiego stał się okresem szczególnym. Kończyła się krwawa i długa wielka wojna światowa, która nie tylko przemeblowała mapę polityczną starego kontynentu, ale także stanowiła istotny czynnik umożliwiający przeorientowania się struktury społecznej i ustrojowej w Europie, szczególnie w Rosji. Świat odległy był już od tego, który cztery lata wcześniej rozpuścił I wojnę światową.

Dla narodu polskiego jesień 1918 r. stanowiła z jednej strony kres państwowego niebytu, z drugiej początek II RP, a zarazem zmagania o jej ukształtowanie i przetrwanie, zmagania, które nie ograniczyły się wyłącznie do konfrontacji z polityczno-militarnym zagrożeniem zewnętrznym, ale także skoncentrowane były na przeciwdziałaniu wszelkim formom akcji, podjętych przez czynniki wewnątrzpaństwowe, a wymierzonym w trwałość, terytorialną nierozzerwalność, suwerenność i niepodległość Polski.

Tworzenie struktur państwowych stanowiło efekt ogólnospołecznego pędu do restauracji własnego państwa. Oczywiście proces ten nie był pozbawiony politycznych swarów czy też konfrontacji, które nie miały tylko lokalnego charakteru¹, ale – niezależnie od ideologiczno-politycznych animozji

* W przytoczonych cytatach zachowano oryginalną pisownię.

¹ Szerzej zob. P. Łossowski, *Zerwane pęta*, Warszawa 1986, passim; idem, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)*, w: *Historia dyplomacji*

– zarówno polskie partie prawicowe, centrowe, jak i lewicowe za priorytet stawiały sobie cele ukierunkowane na utrzymanie niepodległości i suwerenności Polski. Na marginesie ówczesnych prądów polityczno-społecznych w Polsce (m.in. niepodległościowych), a często ukierunkowując się przeciw nim jesienią 1918 r. począł organizacyjnie kształtować się ruch komunistyczny, którego głównym filarem stała się Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPRP). Z racji swoich ideologicznych fundamentów, stojących w sprzeczności z ogólnonarodowymi dążeniami oraz przepisami prawa obowiązującego na terytorium państwa polskiego², jak również z powodu swoich ideowo-personalnych powiązań z bolszewicką Rosją, a w konsekwencji i systematycznie postępującego całkowitego podporządkowania się Moskwie, podmiot ten znalazł się w orbicie operacyjnego zainteresowania wyspecjalizowanych struktur państwowych (MSW, MSZ, formacji ochrony granic oraz wojska polskiego). Niewątpliwy prym w operacyjnym rozpoznaniu, inwigilacji, a w konsekwencji w zatrzymywaniu działaczy KPRP/KPP oraz innych formacji komunistycznych i komunizujących wiodły agendy MSW.

Niniejszy tekst jest próbą odtworzenia stanu wiedzy: o programie, działalności politycznej i organizacyjnej ruchu komunistycznego w pierwszych latach jego istnienia (1918–1923)³, wyrażanej przede wszystkim w formie organizowanych zjazdów i konferencji partyjnych, jakim dysponował resort spraw wewnętrznych i podległe mu struktury centralne, wiedzy, która była systematycznie rozbudowywana przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego.

polskiej, t. IV: 1918–1939, pod red. P. Łossowskiego, Warszawa 1995, passim; W. Suleja, Józef Piłsudski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 183–185; *Różnymi drogami do niepodległości. Z Krzysztofem Kawalcem, Włodzimierzem Suleją i Pawłem Wieczorkiewiczem rozmawia Marek Gałęzowski*, „Biuletyn IPN” 2008, nr 11–12 (94–95), s. 4–22.

² Dekret o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, Dz.Pr.P.P. z dn. 2 I 1919, nr 1 poz. 79; Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), 9/1181, *Komunizm wobec prawa*, 1921 r., k. 1; K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin 2007, s. 57. Przeciw działaniom organizacji komunistycznej wykorzystywano także zarządzenia MSW, wprowadzające z dniem 1 IV 1919 r. na terenie b. Królestwa Polskiego stan wyjątkowy; zob. W. Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009, s. 241. W latach późniejszych wydano kolejne akty prawne, które wykorzystywane były w akcji antykomunistycznej w niepodległej Polsce; zob. *Kodeks karny*, Dz. U. RP z dn. 11 VII 1932, nr 60, poz. 571, rozdział XVII i XVIII; *Dekret Prezydenta RP o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu państwa z dn. 22 X 1934*, Dz. U. RP, 1934, nr 99, poz. 851; *Dekret Prezydenta RP o ochronie interesów państwa z dn. 28 XI 1938*, Dz. U. RP, 1938, nr 91, poz. 623. Na temat prawodawstwa II RP wobec działalności następczyni KPRP, tj. KPP zob. referat Adama Romana Kellera z 1935 r.; AAN, 9/1191, *Wywrotowe partie polityczne, 1935–1936 r.*, k. 5–6.

³ Lata 1918–1923 tworzą spójną i logiczną cezurę czasową w dziejach KPRP, w ogóle ruchu komunistycznego w II RP. Data 1918 wiąże się z powstaniem partii i początkiem konsolidowania się działaczy komunistycznych w Polsce pod jednym dominującym szyldem organizacyjnym. Z kolei rok 1923 zamyka okres kształtowania się struktur KPRP, kończy się też walka II RP o przebieg granicy wschodniej, co w sposób niewątpliwy rzutowało na taktykę i działania wobec Polski i Polaków podjęte ze strony KPRP, czego wyrazem stały się tezy i uchwały II Zjazdu partii.

W MSW już od 1918 r. kwestią inwigilacji i infiltracji środowisk komunistycznych zajmowało się Biuro Wywiadowcze⁴. Od marca do maja 1919 r. zadania te przejął istniejący w ramach Wydziału Informacji specjalny Referat do Walki z Organizacjami Skrajnymi, a następnie nowo powstały Referat IV – do Walki z Komunizmem⁵. W kolejnych latach zmieniająca się struktura wewnętrzna ministerstwa spowodowała przeniesienie problematyki komunistycznej do kompetencji Wydziału Bezpieczeństwa Departamentu Politycznego⁶. Ponadto od 1919 r. wspomniana kwestia znalazła się w dyspozycji agendy Komendy Głównej Policji Państwowej (KG PP), jaką była tworzona jesienią tego roku na bazie Biura Wywiadowczego MSW policja polityczna – Inspektorat Defensywy Politycznej⁷, a od sierpnia 1920 r. Wydział IV KG PP⁸, zastąpiony następnie w 1923 r. przez Służbę Informacyjną⁹, a ostatecznie w kwietniu 1924 r. przez Wydział V KG PP, czyli Policję Polityczną¹⁰. Na

⁴ A. Peplowski, *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991, s. 22–28. Wskutek zaangażowania się szefa Biura w przygotowanie styczniowego zamachu stanu podległa mu agenda została rozwiązana w marcu 1919 r.; zob. też W. Kozyra, op. cit., s. 239.

⁵ A. Peplowski, op. cit., s. 31.

⁶ W jego ramach problematyką komunistyczną zajmował się Referat II Informacyjny, Referat III Organizacji Wywrotowych oraz Referat VII Ruchu Zawodowego, A. Peplowski, op. cit., s. 39–41.

⁷ Szerzej zob. A. Misiuk, *Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Policyjny” 1999, nr 1(53)–2(54), s. 68–69; idem, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 253. Inspektorat podlegał formalnie szefowi Sekcji Bezpieczeństwa i Prasy MSW, która to ukierunkowana była na prowadzenie obserwacji i dokonywanie analiz wszelkich przejawów życia społeczno-politycznego w kraju, m.in. poprzez inwigilację, infiltrację środowisk uznawanych za antypaństwowe. Ponadto działania antykomunistyczne prowadzone były także przez Warszawskie Biuro Korespondencyjne oraz Oddział Wywiadowczy Dowództwa Głównego Milicji Ludowej; W. Kozyra, op. cit., s. 239.

⁸ W. Kozyra, op. cit., s. 252–253. Pod adresem Wydziału minister Józef Kuczyński kierował pewne zastrzeżenia odnośnie do zbyt dużego zaangażowania sił i środków znajdujących się w jego dyspozycji do obserwacji legalnych ugrupowań, podczas gdy „cała uwaga [...] powinna być obecnie skierowana przeciwko PKRP i jej zamierzeniom wywrotowym”; AAN, 9/975, *Do Naczelnika Wydz. IV D. Głównej Komendy Pol. Państw.*, Warszawa 26 VI 1921 r., k. 18–19.

⁹ Zob. AAN, 9/977 (dopływy), *Pismo L.T.B.3000 z dn. 26 IV 1923 r. Organizacja Służby Informacyjnej*, k. 34–36. Do zadań Służby Informacyjnej należało: „1) śledzenie wszelkich przejawów życia politycznego, społecznego, narodowościowego i zawodowego o ile one ze względu na swój charakter, tendencje lub taktykę zagrażają całości, ustrojowi lub bezpieczeństwu Rzeczypospolitej i informowanie o tem władz, 2) Tropienie szpiegostwa politycznego i wojskowego [...]”; ibidem, k. 34. Zadania szczegółowo ukierunkowywała instrukcja MSW „Służba Informacyjna kierunek techniczny”; zob. AAN, MSW, 9/977 (dopływy), k. 40. Ponadto podstawą prawną funkcjonowania i działań Służby były wydane przez MSW 27 VII 1923 r. „Przepisy wykonawcze do okólnika MSW nr 10 z dnia 26 IV 1923 r.”; zob. AAN, 9/977 (dopływy), k. 37–39 (zob. też AAN, 9/977 (dopływy), k. 52–53 verte.); W. Kozyra, op. cit., s. 264.

¹⁰ W. Kozyra, op. cit., s. 265. Wedle tajnej instrukcji MSW określającej strukturę oraz zadania Policji Politycznej, działania jej winny być ukierunkowane na „śledzenie wszelkich przejawów życia politycznego i społecznego oraz ściganie ich o ile ze względu na swój charakter, tendencje lub taktykę zagrażają całości, ustrojowi lub bezpieczeństwu Rzeczypospolitej”; AAN, 9/979 (dopływy), *Organizacja Policji Politycznej*, Warszawa 12 VIII 1925 r., k. 148. Zagadnienie przeznaczenia Policji Politycznej szerzej omawiała tajna instrukcja Komendanta Głównego

odcinku wojskowym akcją antykomunistyczną zajmowały się agendy kontrwywiadowcze Oddziału II Sztabu Generalnego¹¹, z którymi – zgodnie z wytycznymi władz administracyjnych – miały ściśle współpracować miały agendy podległe MSW¹², przy czym jak pokazała praktyka, owa współpraca nie zawsze układała się bezkonfliktowo¹³.

Zainteresowanie struktur państwowych czynnikami komunistycznymi wynikało przynajmniej z dwóch powodów: 1) zaklasyfikowania ich jako elementy wyrotowe, 2) postrzegania ich jako „jacejki” sowieckiego wywiadu w Polsce, w ogóle reprezentantów godzących w polską rację stanu interesów Kremla¹⁴.

Policji Państwowej z sierpnia 1925 r., w której stwierdzano, że rzeczona agenda służy „w szczególności zaś do zapobiegania rozruchom wewnętrznym zagrażającym ustrojowi i bezpieczeństwu Państwa, ujawniania kłopotów antypaństwowych i nielegalnych objawów życia politycznego”. Poufnej i szczegółowej inwigilacji podlegać miały wszelkie „związki i partje społeczno – polityczne działające nielegalnie i stojące na gruncie antypaństwowym, jak np. Komunistyczna Partia Polski itp.”; AAN, 9/979 (dopływy), *Instrukcja o sposobie prowadzenia służby w zakresie resortu policji politycznej przez powiatowe komendy PP*, 27 VIII 1925 r., k. 156; A. Peplowski, op. cit., s. 102–103, 109, 112–114; A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 251–287.

¹¹ A. Peplowski, op. cit., s. 131–144; idem, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, passim; idem, *MSZ, Oddział II oraz formacje ochrony granic wobec ruchu komunistycznego w Polsce (1918–1926)*, „Z pola walki” 1985, nr 1(109), s. 89–103; zob. też T. Böhm, *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939*, Warszawa 1994.

¹² AAN, 9/977 (dopływy), *Pismo L.T.B.3000 z dn. 26 IV 1923 r. Organizacja Służby Informacyjnej*, k. 34; AAN, 9/1055 (dopływy), *Pismo poufne MSW nr 5.B.465. Do Pana Ministra Spraw Wojskowych*, Warszawa 25 VII 1924 r., k. 30; AAN, 9/976 (dopływy), *Okólnik nr 12*, Warszawa 31 V 1922 r., k. 38.

¹³ Szerzej zob. H. Skrzeczowski, *Współdziałanie wojskowych służb informacyjnych z Policją Państwową w II Rzeczypospolitej*, Toruń 2003, passim; AAN, 9/975 (dopływy), *Okólnik nr 7*, Warszawa 28 VI 1921 r., k. 53.

¹⁴ Podporządkowanie to było głównie dostrzegane przez polskie czynniki polityczne i wojskowe. M.in. w 1935 r. płk Tadeusz Pełczyński, pełniący wówczas funkcję Szefa Oddziału II Sztabu Generalnego stwierdził, że „[...] komunizm sam w sobie nie byłby bardziej groźny niż każda inna doktryna polityczna, gdyby jego kierownictwo nie znajdowało się w Moskwie”; cyt. za T. Wyrwa, *Wywiad i polityka w stosunkach polsko-francuskich przed 1939 rokiem*, „Zeszyty Historyczne” 1984, z. 67, s. 206; zob. M. Kornat, *Bolszewizm, totalitaryzm, rewolucja, Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1, Kraków 2003, s. 459; K. Trembicka, *Komunistyczny model bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku*, pod red. W. Parucha, K. Trembickiej, Lublin 2007, s. 467. W opracowaniach MSW poświęconych zagadnieniom komunizmu kwestię podporządkowania KPRP-KPP Moskwie definiowano w sposób jednoznaczny. Czytamy tam m.in.: „Ruch komunistyczny w Polsce, podobnie jak i w innych państwach traktować należy wyłącznie jako cząstkę międzynarodowego ruchu komunistycznego, kierowanego i podsyconego przez Moskwę. [...] Na gruncie Polskim wykorzystuje Komintern dla swej akcji również i miejscowy element częściowo ideowy zaś w większości wypadków sprzedajny, który będąc suto opłacany ze środków Kominternu, wprowadza do życia społecznego w Polsce zamęt i destrukcyjne wyrotowe knowania”; AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle, organizacje komunistyczne*, 1930, k. 34–35; zob. też AAN, 9/1143, *Wydział Bezpieczeństwa, odpis: instrukcji Komitetu Wykonawczego III Międzynarodówki Komunistycznej pt. Robota agitacyjna Kominternu za granicą. O utworzeniu jacejek komunistycznych*

W kwestii pierwszej materiały MSW w sposób jednoznaczny zdefiniowały znaczenie pojęcia „organizacja wywrotowa”. Według wykładu opracowanego przez radcę Adama Romana Kellera z Departamentu Politycznego Wydziału Bezpieczeństwa MSW, a będącego efektem wieloletnich obserwacji i krytycznych analiz ideowo-politycznych założeń komunizmu, za wywrotową społecznie uznawano partię, „która pragnąc unicestwienia lub radykalnego przekształcenia istniejącego porządku społecznego, politycznego i moralnego, dąży do unicestwienia swych programowych celów w zakresie życia społeczno-kulturalnego, wbrew woli większości społeczeństwa, bezprawnie, środkami gwałtu aż do rewolucji, t.j. zupełnej reorganizacji, albo gwałtownego przewrotu włącznie. Inaczej te partie nazwać można rewolucyjnymi”¹⁵. Czynnikiem warunkującym zaklasyfikowanie danego podmiotu jako wywrotowego stawało się przede wszystkim jego stosunek do zagadnienia rewolucji społecznej¹⁶, zwłaszcza realizowanej na wzór bolszewicki, a więc jego taktyka działania, nie zaś sam stosunek do danego ustroju społecznego. To – zdaniem Kellera – pozwoliło przeprowadzić bardzo czytelny podział wszelkich organizacji polityczno-społecznych w Polsce na „grupę stronnictw niewywrotowych”¹⁷ oraz wywrotowych – rewolucyjnych. W tej ostatniej grupie wyszczególniano organizacje legalne¹⁸ oraz nielegalne, czyli te uważające się za partie polityczne, mimo że „działają w podziemiach konspiracji”¹⁹. Za naczelną przedstawiciel-

i ugrupowań robot. [niczych], 1921, k. 1–10. Alicja Belcikowska, której analizy dotyczące ruchu komunistycznego zamieszczane były w opracowaniach MSW (zob. AAN, 9/1188, k. 34–35) podkreślała, że podporządkowanie kompartii Kominternowi stanowiło doskonałe narzędzie służące realizacji polityki Moskwy: „Zaznaczyć wypada, że Międzynarodówka moskiewska posiada w stosunku do poszczególnych partii komunistycznych władzę dyktatorską, że uważać ją można za jedną partię, działającą w różnych krajach, a zarządzaną z ośrodka w Moskwie”; *Komunizm wobec parlamentaryzmu. Przyczynki i dokumenty do dziejów komunizmu międzynarodowego i polskiego*, oprac. i wstęp A. Belcikowska, Warszawa 1922, s. 6.

¹⁵ AAN, 9/1191, *Wywrotowe partie polityczne, 1935–1936 r.*, k. 2; zob. też AAN, 9/1187, *Organizacje antypaństwowe, 1930 r.*, k. 11–24.

¹⁶ W swym opracowaniu Adam R. Keller podkreślał, że przewodnią „cechą każdej rewolucji jest przemoc, gwałt, który przerywa, rujnuje, niszczy istniejący porządek prawny”; AAN, 9/1191, *Wywrotowe partie polityczne, 1935–1936 r.*, k. 2. Także w sporządzonym w 1930 r. na potrzeby Wydziału Bezpieczeństwa MSW referacie Edmunda Steiborna pt. *Organizacje antypaństwowe* zwraca się uwagę na rudymenarną cechę działań komunistów, tj. dążność do natychmiastowego uspołecznienia środków produkcji poprzez „krwawy przewrót”, który miałby zapewnić realizację naczelnego hasła ideologii bolszewickiej, a zatem i urzeczywistnienie celu czynników komunistycznych, tj. „dyktatury proletariatu”. Ta wedle informacji MSW polegać miała „na zaprzeczeniu rządów parlamentarnych”; AAN, 9/1187, k. 4–5.

¹⁷ Tj. takich, które zostały „niesłusznie nazwane legalnymi, **odrzucających gwałtowny przewrót** (podkreśl. K.S.), która obejmuje całą skalę partii: zachowawczych (konserwatywnych) poprzez umiarkowane i postępowe aż do radykalnych nawet, ale rozwojowych, reformistycznych czyli ewolucyjnych”; AAN, 9/1191, *Wywrotowe partje [sic!] polityczne, 1935–1936 r.*, k. 3.

¹⁸ Wśród tych referat powstały na potrzeby MSW wyróżniał: tzw. przybudówki „t.j. świadomie ulegające w większym lub mniejszym stopniu, kierownictwu partii komunistycznej, albo wprost przez nie stworzone, albo popierane finansowo” oraz podmioty niezależne od partii komunistycznej „zwalczane przez nią i odwrotnie zwalczające, niekiedy nawet dość ostro partię komunistyczną”; *ibidem*, k. 3.

¹⁹ *Ibidem*, k. 3.

kę tej ostatniej grupy Keller uznawał KPP (więc i jej poprzedniczkę KPRP) oraz jej autonomiczne przybudówki²⁰.

W kwestii drugiej, centralny aparat państwowy miał pełną świadomość wykonywania przez KPRP roboty wywiadowczo-agenturalnej na rzecz Rosji bolszewickiej, a następnie ZSRS. M.in. MSW posiadało instrukcję Egzekutywy Międzynarodówki Komunistycznej z sierpnia 1923 r., w której kierownictwo Kominternu nakazywało komunistom podjęcie działań wywiadowczych na rzecz Moskwy. Te polegać miały na zbieraniu szczegółowych informacji dotyczących polskich władz wojskowych, policyjnych i cywilnych²¹. Ponadto potwierdzeniem agenturalnej, prosowieckiej, a co za tym idzie antypaństwowej roli KPRP, a następnie KPP, była działalność Wydziału Wojskowego partii, która koncentrowała się nie tylko na akcji agitacyjnej w szeregach wojska polskiego, ale głównie na jego wywiadowczej infiltracji i inwigilacji, jak również na prowadzeniu działań o charakterze sabotażowo-dywerysyjnym²². Kreatorem wizerunku ruchu komunistycznego w Polsce,

²⁰ Ibidem, k. 3–4. Do nich zaliczono: KPZB, KPZU oraz ZMK w Polsce; H. Cimek, *Komuniści – Polska – Stalin 1918–1939*, Białystok 1990, s. 14; szerzej zob. J. Radziejewski, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków 1976; A. Bergman, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi*, [w:] *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 20–48; L. Krzemiński, *Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce. Pierwsze dziesięciolecie (1918–1928)*, Warszawa 1972; AAN, 9/1187, *Organizacje antypaństwowe*, 1930 r., k. 19–22; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 7.

²¹ Zob. AAN, 9/1055 (dopływy), *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Do Urzędu Wojewódzkiego Oddz[iał] Informacyjny w Lublinie. W sprawie akcji informacyjno-wywiadowcza Egzekutywy Międzynarod[ów]ki Komun[istycznej] w Polsce*, Warszawa dn. 11 marca 1924 r., k. 16–23; zob. też. *KPP wobec poleceń III Międzynarodówki prowadzenia akcji wywiadowczej w Polsce*, oprac. M. Przeniosło, „Kieleckie Studia Historyczne” 1995, t. 13, s. 231–238. Na potrzebę infiltracji oraz agitacji „K” w armii wskazywał punkty 4 i 14 z „21 tez” Zinowiewa; K. Trembicka, *Między utopią...*, s. 160–165. Zob. też S. Jankowski [H. Glass], *Metody ekspansji komunizmu. Dzieje ukształtowania systemu w latach 1919–1939*, Londyn 1982, s. 126, 128; AAN, 9/1191, *Wyurutowe partie polityczne, 1935–1936 r.*, k. 6–7.

²² Szerzej na temat usiłowań infiltracji struktur WP przez KPRP/KPP oraz prób powstrzymania tej działalności zob. A. Peptoński, *MSZ, Oddział II ...*, s. 94–95; idem, *Zwalczanie działalności wyurutowej w wojsku polskim w latach 1918–1939*, „Przegląd Wschodni” 2000, t. 7, s. 257–272; idem, *Likwidacja organizacji komunistycznej w 16. Pułku Ułanów Wielkopolskich*, „Słupskie Studia Historyczne” 2001, nr 9, s. 317–323; I. Pawłowski, *Polityka i działalność wojskowa KPP 1918–1928*, Warszawa 1964, passim. P. Borek, *Działalność KPP w garnizonie siedleckim w latach 1927–1938*, „Szkice Podlaskie” 2007, z. 15, s. 46–60; idem, *Komunistyczna Partia Polski w garnizonie białskim (1927–1938)*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2005, nr 4, s. 22–33; M. Krzysztofiński, *Działalność Wydziałów Wojskowych Komunistycznej Partii Polski i Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy na terenie Dowództwa Okręgu nr X w Przemysłu w latach 1924–1938*, „Glaukopis” 2007/2008, nr 9/10, s. 139–176; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2003, s. 33–37; K. Trembicka, *Między utopią...*, s. 166–169; AAN, 9/1187, *Organizacje antypaństwowe*, 1930 r., k. 16. Rozmiary i znaczenie dla partii komunistycznej tzw. „roboty wojskowej” ujawnia instrukcja Kominternu przechwycona przez MSW podczas likwidacji KW KZMP w Warszawie w VIII 1931 r.; AAN, 9/1068, *Konieczność i znaczenie roboty wśród armii*, [1931], k. 2–12 verte; zob. też AAN, 1201, *Sprawozdanie z ruchu komunistycznego i anarchistycznego za czas od 1 września 1930 r. do 31 grudnia 1932 r.*, k. 87–103. Sprawozdanie te podkreślało, że „roboty w wojsku” należy do najważniejszych zadań partii stawianych jej przez III MK; ibidem, k. 90–91.

jako tworu stanowiącego de facto narzędzie realizacji zadań i celów sowieckiej polityki zagranicznej, była postawa komunistów, w tym członków KPRP, w trakcie wojny polsko-bolszewickiej w latach 1919–1921²³.

Abstrahując od analiz MSW, wynikających z oceny faktycznych działań KPRP, istotną determinantą klasyfikującą formację komunistyczną jako podmiot wywrotowy–antypaństwowy był stosunek doń niepodległościowych, legalnych, polskich organizacji politycznych. Ten bez wątpienia wpływał na charakter i intensywność antykomunistycznych działań centralnych struktur państwowych, w tym i MSW. W tej materii szczególną uwagę zwraca inicjatywa podjęta przez posłów Związku Ludowo-Narodowego, którzy na 14 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego wystąpili wobec Wysokiej Izby z nagłym wnioskiem w sprawie zwalczania agitacji bolszewickiej i unicestwienia ośrodków bolszewizmu czynnego w Polsce²⁴. Główny inicjator uchwały, czołowy polityk stronnictwa narodowego ks. Kazimierz Lutosławski uważał, że rudymentarnym celem „osaczonego już ze wszystkich stron i ginącego z własnej, do absurdu doprowadzonej dzikości, bolszewizmu jest atak na odradzające się Państwo Polskie”²⁵, atak który miałby zostać zrealizowany wspólnie z wrogo nastawionymi wobec niepodległościowej polityki Warszawy siłami zbrojnymi Niemiec. W uchwale podkreślano, że na terenie Polski „pod okiem władz” organizuje się i funkcjonuje ruch komunistyczny, który kolportuje swoją nie-

²³ KPRP postrzegała wojnę lat 1919–1921 jako wstęp do wystąpień rewolucyjnych w Polsce, który zaowocować miał w konsekwencji powstaniem Polskiej Republiki Rad Delegatów Robotniczych, to z kolei skłaniało aktyw partyjny do propagandowo-politycznego, jak i agenturalnego wspierania działań bolszewickich, skierowanych przeciw Polsce; zob. *Ważniejsze uchwały partii od zjazdu zjednoczeniowego w grudniu 1918 r. do konferencji partyjnej w kwietniu 1920 r.*, Warszawa 1920, s. 11–12, 23–24; L. Ziąja, *Ewolucja założeń programowo-politycznych KPP (1918–1938)*, „Z pola walki” 1985, nr 3(111), s. 27–28; H. Lauer-Brand, *Komunizm w Polsce. Trzy lata na przodujących pozycjach*, [w:] *Pisma i przemówienia*, Warszawa 1970, s. 36, 54–61; W. Kozyra, op. cit., s. 248; E. Horach, *Lubelska organizacja KPRP wobec wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku*, „Annales UMCS” 1996, sec. F, vol. 51, s. 143–147. Na temat postrzegania i oceny przez MSW działalności KPRP podczas wojny polsko-bolszewickiej zob. AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k.5-6. Postawa komunistów wobec wojny polsko-bolszewickiej była systematycznie monitorowana przez aparat operacyjny MSW, czego dowodem jest m.in. sprawozdanie Biura Wywiadowczego. Czytamy w nim: „Wiadomość o posuwaniu się ku Polsce wojsk sowieckich ożywił ruch komunistyczny w Rzeczypospolitej. Nadziejom komunistów z tego powodu dano wyraz na licznych tajnych zebraniach, o których B.W. informowało [...]. Przywódcy wydali rozkazy, związane z mobilizacją wszystkich sił na całym terenie Polski i organizowanie sympatyków w tym kierunku, a także wzmożono agitację. Jednocześnie B.W. stwierdziło, że pieniądze na ten cel płyną nie tylko z Rosji, ale i z Niemiec. Na jednym z zebrań przywódców zaprojektowano otwarcie biura werbunkowego bolszewickiego”; AAN, 9/1196, *Sprawozdanie z działalności B.[iura] W.[ywiadowczego] za miesiąc styczeń 1919 roku*, k. 2.

²⁴ Biblioteka Sejmowa (BS), *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 marca 1919 r.*, s. 765. Zob. też K. Sacewicz, *Powstrzymać zapędy rewolucyjne. Antykomunistyczne inicjatywy parlamentarne Związku Ludowo-Narodowego (1919–1928). Zarys problemu*, s. 4–6, (referat wygłoszony na konferencji pt. *Komuniści, kryptokomuniści, sowieccy poputczycy w II RP. Ludzie, struktury, działalność*, zorganizowanej przez IPN Oddział w Rzeszowie w dniach 30 listopada – 2 grudnia 2011 r., maszynopis w zbiorach autora i organizatorów).

²⁵ BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia...*, s. 765.

legalną literaturę, przemyca broń, pieniądze oraz agitatorów, jak również instaluje swoje jacejki w różnych formach grupowej aktywności społecznej, bądź też niektóre całkowicie opanowuje, jak m.in. Rady Robotnicze²⁶. Wobec powyższego, co ZLN oceniał jednoznacznie jako przygotowywanie zamachu stanu, a także wyraz prowadzonej zdradzieckiej akcji szpiegowskiej, autorzy uchwały zwracali się do Sejmu o podjęcie „najenergiczniejszych kroków i zorganizowanej, planowej walki rządu, przy pomocy fachowej organizacji wywiadowczej i obronnej, oraz przy współdziałaniu całości społeczeństwa”²⁷.

²⁶ Wskazanie na Rady Delegatów Robotniczych (RDR) jako instytucję społeczno-polityczną całkowicie opanowaną przez komunistów było pewnym uogólnieniem problemu. Niewątpliwie na forum prac Rad ujawniały się bardzo silne zakusy KPRP idące w kierunku ich zdominowania lub też całkowitego opanowania, zwłaszcza że KPRP, powszechnie uważała je za formę dyktatury proletariatu (szerzej zob. *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919*, oprac. H. Bicz, Moskwa 1934, s. 49–53, 96–97). Niemniej jednak wobec opozycyjnej postawy niepodległościowego PPS (ta dała się zauważyć chociażby w kwestii stosunku do rządu Jędrzeja Moraczewskiego, co uwypuklały odezwy frakcji partyjnych odczytane na posiedzeniu Warszawskiej Rady Delegatów Robotniczych w dniu 15 I 1919 r.; zob. ibidem, s. 96–97; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919. Materiały i dokumenty*, t. 1: *Warszawska Rada Delegatów Robotniczych*, oprac. H. Buczek, Z. Szczygielski, Warszawa 1962, s. 168–170) mocno zwalczanego przez KPRP (o zjawisku tym jednoznacznie mówił w wystąpieniu sejmowym poseł ZLN ks. Lutostański, zob. BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia...*, s. 767–768; zob. też K. Trembicka, *Między utopią...*, s. 141) inicjatywy te w skali kraju – poza Zagłębiem Dąbrowskim – zawiiodły, kompromitując zdolności i możliwości organizacyjne oraz skuteczność społecznego oddziaływania partii komunistycznej. Na temat relacji na linii PPS-KPRP zob. K. Sacewicz, *Wojna na lewicy – pierwsze starcie. Walka o hegemonię w warszawskich Radach Delegatów Robotniczych pomiędzy KPRP a PPS (1918–1919)*, s. 1–50 (referat wygłoszony na konferencji pt. Komuniści w międzywojennej Warszawie, zorganizowanej przez IPN Oddział w Warszawie w dniu 4 grudnia 2012 r., maszynopis w zbiorach autora i organizatoró); M. Przeniosło, *Partie polityczne II Rzeczypospolitej wobec komunistów polskich w latach 1918–1921*, „Czasy Nowożytne” 1999, t. VII, s. 87–92; idem, *Stosunki PPS – KPRP w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie województwa kieleckiego*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1995, t. 13, s. 127–135; K. Maj, *Kształtowanie się taktyki jednolitego frontu w międzynarodowym i polskim ruchu komunistycznym w latach 1921–1922*, „Z pola walki” 1965, nr 1(29), s. 36–37; H. Cimek, op. cit., s. 8–14. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych dzięki raportom nadsyłanym przez Sekcję Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy Wydziału Informacji doskonale orientowało się w istocie konfliktu pomiędzy KPRP a PPS (zob. AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 5), jak również monitorowało działania socjalistów, mające na celu zahamowanie wpływów komunistycznych w Radach (zob. AAN, 9/1197, *Sprawa Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych*, Warszawa 26 V 1919 r., k. 160–162; AAN, 9/1197, *Raport 84. Posiedzenie Rady Delegatów Robotniczych*, Warszawa 7 VI 1919 r., k. 219; AAN, 9/1197, *Projektowany strajk powszechny ze strony komunistów*, Warszawa 12 VI 1919 r., k. 248–250; AAN, 9/1197, *Raport 86. Przed jutrzejszym posiedzeniem przedstawicieli większych Rad Delegatów Robotniczych w Polsce*, Warszawa 14 VI 1919 r., k. 258–259) oraz wykorzystywało (z różnym skutkiem) działalność Rad do infiltracji i aresztowań działaczy KPRP (zob. AAN, 9/1197, *Raport 87. Aresztowanie dokonane w dniu posiedzenia „Narady Większych Rad Delegatów Robotniczych”*, Warszawa 16 VI 1919 r., k. 265–268).

²⁷ BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia...*, s. 765. W projekcie uchwały zwracano się do władz państwowych, a w szczególności do MSW i MSWoj., aby te instytucje wykorzystując swoje agendy podjęły działania zmierzające: do likwidacji ośrodków drukowania i kolportażu antypaństwowej literatury bolszewickiej; do wyeliminowania przybyłych do Polski agitatorów; do uniemożliwienia przemytu do Polski dla KPRP broni oraz funduszy pieniężnych; oraz do „przedłożenia niezwłocznie Komisji Spraw Zagranicznych wszystkich posiadanych materiałów,

Sejm Ustawodawczy RP wielokrotnie debatował nad wnioskami nagłymi oraz rezolucjami poświęconymi problemowi działalności ruchu komunistycznego w Polsce²⁸, co niewątpliwie wytwarzało atmosferę politycznej akceptacji działań siłowych resortów państwa wymierzonych w czynniki komunistyczne. Tak jak zostało to już podkreślone w omawianym okresie główną siłą polityczną w Polsce, a zwłaszcza w parlamencie, determinującą wszelkie inicjatywy o charakterze antykomunistycznym był ZLN²⁹. Niemniej jednak nie oznacza to wcale bierności i absencji innych polskich środowisk politycznych w debacie dotyczącej zagadnienia przeciwdziałania akcjom czynników komunistycznych, bądź w ogóle w krytycznej dyskusji nad istotą komunizmu³⁰.

dotyczących akcji bolszewickiej w Polsce, w celu umożliwienia zarządzeń Sejmowych dla zabezpieczenia Polski przez skoordynowanie międzynarodowej akcji ochronnej przeciwko zarazie bolszewizmu”; ibidem, s. 765. Założenia te natrafiły na zdecydowany opór ze strony lewicy, zwłaszcza PPS; ibidem, s. 769, 775–776; K. Sacewicz, *Powstrzymać...*, s. 6–7.

²⁸ K. Sacewicz, *Powstrzymać...*, s. 5–13; M.in. na 17 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego trwała dalsza burzliwa debata nad nagłym wnioskiem posłów ZLN wniesionym na 14 posiedzeniu sejmowym, która zakończyła się głosowaniem i skierowaniem wniosku do prac w Komisji Administracyjnej; BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 17 posiedzenia Sejmu ustawodawczego z dnia 21 marca 1919 r.*, s. 919–961; *Sejm*, „Gazeta Warszawska” (dalej GW), 22 III 1919, nr 80, s. 2–3. Podczas 76 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego debatowano nad sprawozdaniem Komisji Administracyjnej, a następnie po burzliwej dyskusji przyjęto rezolucję, która wzywała Ministra Spraw Wewnętrznych „wobec stosowania terroru i gwałtu przez agitatorów komunistycznych w szpitalach warszawskich [...] do przedsięwzięcia energicznych środków”; BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 76 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 24 lipca 1919 r.*, s. LXXVI/26-LXXVI/42. Z kolei na 260 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego debatowano nad zgłoszonym przez posłów ZLN projektem ustawy „w sprawie tymczasowych zarządzeń w przedmiocie zwalczania knoń przeciwpaństwowych”. Po bardzo burzliwej debacie projekt nie został przyjęty, ale też go nie odrzucono kierując do dalszych prac na forum Komisji Prawniczej i Administracyjnej; BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 260 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 15 listopada 1921 r.*, s. CCLX/6- CCLX/39. 30 XI 1921 r. Sejm obradował nad nagłym wnioskiem PSL – Wyzwolenie w „sprawie antypaństwowej agitacji p. Zamorskiego” podczas której kolejny raz Wysoka Izba pochyliła się nad problematyką aktywności komunistycznej w Polsce; BS, *Sprawozdanie stenograficzne z 266 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 30 listopada 1921 r.*, s. CCLXVI/22-CCLXVI/49.

²⁹ Niewątpliwie wynikało to z założeń programowych Związku. W projekcie programu ZLN przedstawionym władzom związkowym podczas II Zjazdu ZLN w październiku 1919 r., czytamy: „Dążenia do rewolucji i gwałtownych przemian społecznych godzące w podstawy bytu państwowego, muszą być zwalczane na równi z zakusami wrogów zewnętrznych”; *Projekt programu ZLN*, „GW”, 24 X 1919, nr 291. Poza wnioskami oraz interpelacjami poselskimi, także, a może i przede wszystkim to publikacje na łamach organów prasowych związanych z partią lub też ideowo bliskich środowisku demokratyczno – narodowemu uzewnętrzniały antykomunizm, antybolszewizm ZLN; zob. m.in. *Wszechbolszewizm. Instrukcja bolszewicka*, „GW”, 3 IV 1919, nr 92; *Walka z bolszewizmem*, „GW”, 5 IV 1919, nr 94; *Niebezpieczeństwo rośnie*, „GW”, 13 IV 1919, nr 102; *Bolszewizm niemiecki*, „GW”, 17 IV 1919, nr 106; *Bolszewizm a Polska cz. 1*, „GW”, 3 II 1920, nr 33; *Bolszewizm a Polska cz. 2*, „GW”, 4 II 1920, nr 34; *Bolszewizm a Polska cz. 3*, „GW”, 5 II 1920, nr 35. Zob. też E. Maj, *Związek Ludowo Narodowy 1919-1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000, s. 422–424.

³⁰ Ze zrozumiałych względów antykomunizm charakteryzował postawy środowisk konserwatywnych, których emanacją poglądów był m.in. dziennik krakowski „Czas”; zob. m.in. *Ewolucje komunizmu*, „Czas”, 12 II 1921, nr 34; *Socjaliści i komuniści*, „Czas”, 28 II 1921, nr 48; *Aresztowanie komunistów we Lwowie*, „Czas”, 9 IV 1921, nr 129.

Na pozycjach antykomunistycznych stała również PPS, mimo że w opinii środowisk demokratyczno-narodowych wspierała wiele inicjatyw komunistycznych³¹. Niemniej jednak to działania partii socjalistycznej spowodowały zahamowanie rosnących wpływów KPRP w wielu Radach Delegatów Robotniczych w 1919 r., a w konsekwencji ich likwidację. Stanowisko partii wobec działalności czynników komunistycznych uzewnętrzniało się m.in. na łamach jej sztabowych organów prasowych, kreując tym samym niechętną, niekiedy tylko powściągliwą, ale systematycznie rozwijającą się postawę antykomunistyczną szeregow partyjnych, w ogóle całego społecznego zaplecza partii. W opinii socjalistów działania KPRP paraliżowały pracę Rad Robotniczych, miały niewątpliwy charakter antyniepodległościowy, a także anarchizowały całość życia społeczno-politycznego w Polsce, mając znamiona akcji wywrotowej, wręcz wicherzyielskiej, która ponadto dezorganizowała walkę o interesy robotników³². To,

³¹ Antywojenna retoryka PPS była przez formacje prawicowe postrzegana jako skorelowana z antywojenną akcją komunistów; zob. m.in. *Pod czerwonym sztandarem*, „GW”, 27 VII 1919, nr 234; *Hasła antypaństwowe PPS*, „GW”, 21 IX 1919, nr 258; *W służbie u komunistów*, „GW”, 22 IX 1919, nr 259; *Socjaliści za bolszewikami*, „GW” 4 I 1920, nr 4; *Agitacja socjalistów za pokojem*, „GW”, 11 II 1920, nr 41. Druga strona nie pozostawała dłużna stosując określenia typu „wicherzenia endecko-komunistyczne”, lub też dowodząc istnienie wspólnego „komunistyczno-endeckiego”, nieformalnego frontu nienawiści wobec Piłsudskiego i PPS; szerzej zob. I. Kępa, *Stereotyp przeciwnika na łamach polskiej prasy robotniczej w latach odzyskiwania niepodległości*, „Kwartalnik Historyczny” 1986, nr 4, s. 1087; *Endecy i komuniści*, „Naprzód”, 26 II 1922, nr 47.

³² Na temat antykomunistycznej postawy PPS zob. m.in. *Bolszewicy – komuniści i R.D.R. w Polsce*, „Robotnik” 8 VI 1919, nr 211; *Kryzys w Radach Del. Rob.*, „Robotnik”, 18 VI 1919, nr 220; *W walce z wicherzeniem komunistów*, „Robotnik”, 25 VI 1919, nr 227; *Warcholstwo komunistyczne w Związkach Zawodowych*, „Robotnik”, 3 X 1919, nr 326; *Komunistyczny kramik*, „Robotnik”, 17 X 1919, nr 340; *XVII Kongres PPS (Drugi dzień obrad)*, „Robotnik”, 23 V 1920, nr 137; *Komunizm przy pracy, cz. II*, „Robotnik”, 8 I 1921, nr 7; *Zebrzący bolszewizm*, „Robotnik”, 12 VIII 1921, nr 215; *O polskich komunistach*, „Robotnik”, 26 VIII 1921, nr 228; *O polskich komunistach cz. II*, „Robotnik”, 27 VIII 1921, nr 229; *Jednolity front. Napisał poseł Ignacy Daszyński*, „Naprzód”, 24 III 1922, nr 69; *Kongres PPS. Stosunek partii do związków zawodowych*, „Robotnik”, 7 X 1923, nr 273; *Najnowsze hasła komunistów polskich*, „Robotnik”, 21 XI 1923, nr 318. Istotnym wydarzeniem kształtującym postawę PPS wobec KPRP było przyjęcie przez obradującą w dniach 14-15 V 1922 r. Radę Naczelną PPS rezolucji autorstwa Kazimierza Czaplińskiego, która definitywnie odrzucała możliwość jakiegokolwiek współpracy z komunistami. Czytamy w niej: „[...] Rada Naczelna PPS odrzuca współdziałanie z III Międzynarodówką i partią komunistyczną, zwłaszcza że komuniści ujawnili swe prawdziwe oblicze w ruchu zawodowym, ogromnie utrudniając walkę klasowych związków zawodowych swą taktyką «jaciejek» i demagogii”; *Rada Naczelna PPS*, „Naprzód”, 19 V 1922, nr 111. Dość istotnym aspektem antykomunistycznej działalności PPS jest fakt, że bardzo krytycznie ustosunkowywała się ona do wszelkich zgłaszanych, m.in. przez ZLN, projektów ustaw wyjątkowych mających na celu stworzenie norm prawnych umożliwiających zwalczanie działalności komunistycznej; zob. *Ustawa wyjątkowa*, „Robotnik”, 10 XI 1921, nr 304; K. Sacewicz, *Powstrzymać...*, s. 7. Należy nadmienić, że antykomunizm PPS reprezentowany przez partię już od początku II RP był konsekwencją nie tylko różnic ideowych i taktycznych, które uzewnętrzniały się na płaszczyźnie pracy w Radach Robotniczych, ale także wynikał z wrożej, wręcz agresywnej postawy KPRP wobec rządu Jędrzeja Moraczewskiego; zob. AAN, 9/1188, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle, organizacje komunistyczne*, 1930, k. 35; *Platforma polityczna*, [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1: *I-II Zjazd (1918–1923)*, oprac. F. Kalicka, S. Zachariasz, Warszawa 1954, s. 41–42. Henryk Lauer-Brand działania PPS określał mianem „socjalzdrady” i stwierdzał, że to z tą organizacją KPRP będzie toczyć „ciężkie boje”; H. Lauer-Brand, op. cit., s. 62, 67. Wart zasygnalizowania jest fakt, że ruch socjalistyczny

zdaniem PPS, stało się przyczyną marginalizacji kompartii, a w konsekwencji doprowadziło do całkowitego bankructwa komunizmu w Polsce³³.

Antykomunistyczne hasła oraz postawy były wyrażane także przez ugrupowania ludowe³⁴. Organ prasowy partii Wincentego Witosa „Piast” pisał: „Bracia chłopi, pamiętajcie o tem, że bolszewizm przyniesie Wam utratę wolności i utratę wszelkich praw, jakie lud zdobył z Polską i zdobywa. Pędźcie od siebie precz agitatorów bolszewickich [...] Każdego, kto agituje [...] przeciw zgłoszeniu się do wojska [...] należy oddać pod sąd i kulę mu w łeb wpakować, bo to zdrajca Ojczyzny, to naprawdę najgorszy wróg ludu”³⁵. Także Chłopskie Stronnictwo Radykalne w swym programie politycznym z 20 marca 1922 r. wprost określiło komunizm „jako wroga interesów chłopskich i ideologii chłopskiej”³⁶. Także PSL „Wyzwolenie”, mimo swojego lewicowego charakteru, postrzegało komunistów jako czynnik antypaństwowy, zależny „od obcych”³⁷.

Analizując genezę ruchu komunistycznego na ziemiach polskich MSW doskonale zdawało sobie sprawę, że jego początki wykazywały jedynie personalne, ale nie organizacyjne powiązania z ruchem robotniczym w Rosji. Dostrzegano i definiowano istotne różnice pomiędzy socjalizmem i komunizmem³⁸,

w swym antykomunizmie nie był monolitem, czego dowodem było podejmowanie współpracy z komunistami przez rozłamowe frakcje PPS, m.in. w postaci PPS – Opozycja; zob. K. Kawecka, *PPS – Opozycja (1919–1920)*, „Z pola walki” 1961, nr 3, s. 38-60; J. Holzer, *Mozaika polityczna drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974, s. 209; H. Lauer-Brand, op. cit., s. 64–65; H. Walecki, *Komunistyczna Partia Polski*, [w:] *Wybór pism*, t. II: 1918–1937, oprac. J. Radziejewski, Warszawa 1967, s. 137.

³³ *Bankructwo komunizmu polskiego*, „Robotnik”, 8 IX 1920, nr 245; *Bankructwo komunizmu w Polsce*, „Naprzód”, 6 IX 1922, nr 200.

³⁴ M. Przeniosło, *Partie polityczne...*, s. 94–95.

³⁵ *Siewcy bolszewizmu*, „Piast”, 11 VII 1920, nr 28. Zob. też *Bolszewizm*, „Piast”, 27 V 1918, nr 43; *Precz z bolszewizmem z Polski!*, „Piast”, 14 IX 1919, nr 37; *Groźne skutki bolszewickiej dyktatury*, „Piast”, 24 VIII 1919, nr 34. W artykule 8 działu I (Zasady i cele”) programu PSL „Piast”, przyjętym na Kongresie Wszechdzielnicowym w dniu 20 XI 1921 r., partia w sposób jednoznaczny opowiadała się przeciwko wszelkim próbom narzucenia społeczeństwu dyktatury mniejszości”; zob. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. II: 1918–1931, oprac. S. Giza, S. Lato, Warszawa 1967, s. 60.

³⁶ *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego...*, s. 74; *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, oprac. S. Lato, W. Stankiewicz, Warszawa 1969, s. 211; szerzej zob. E. Walczak, *Chłopskie Stronnictwo Radykalne 1919–1928*, Warszawa 2001.

³⁷ 25 XI 1923, Warszawa, *Sprawozdanie ze zjazdu PSL Wyzwolenie, na którym doszło do połączenia z PSL Jedność Ludowa*, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego...*, s. 99–100; zob. też *Głos Ludu*, „Wyzwolenie”, 2 XII 1923, nr 49.

³⁸ Wedle referatu Wydziału Bezpieczeństwa MSW: „Komunizm – jest to kierunek społeczno-polityczny, mający na celu zrównanie wszystkich klas i zaprowadzenie wspólnej własności, przy zastosowaniu żelaznej władzy”, zaś „Socjalizm – ujmując najogólniej – jest to system ekonomiczny mający na celu wprowadzenie społecznej (wspólnoty) własności i środków pracy oraz zorganizowanie produkcji i podziału bogactw za pośrednictwem państwa demokratycznego”; AAN, 9/1191, *Wyurutowe partie polityczne, 1935–1936 r.*, k. 8. Zob. też S. Jankowski [H. Glass], op. cit., s. 55. Bardzo wnikliwą analizę różnic pomiędzy socjalizmem i komunizmem przeprowadził w 1930 r. autor opracowania MSW pt. *O ruchu socjalistycznym w ogóle, organizacje komunistyczne*; zob. AAN, 9/1188, k. 3–6. Na temat różnic pomiędzy socjalizmem ewolucyjnym a socjalizmem rewolucyjnym, którego skrajną formą wg. Alicji Bełcikowskiej był komunizm, oraz o jego rudymenarnych celach zob. *Komunizm wobec parlamentaryzmu...*, s. 5–6.

wskazując przy tym w miarę dokładnie moment rozłamu w ruchu robotniczym, który zrodził omawiane doktryny³⁹. Pozwalało to w miarę sprawnie przeprowadzać w ogromnej mozaice politycznej II RP linie podziału pomiędzy podmiotami socjalistycznymi i komunistycznymi, a więc często propaństwowymi i antypaństwowymi. Świadomość, że ruch komunistyczny na ziemiach polskich organizował się bez kontroli i prymatu czynników rosyjskich, budowano w oparciu o analizę działalności ascendentów KPRP, czyli I-go i II-go Proletariatu⁴⁰, a w późniejszym czasie także aktywności organizacyjnej ruchu socjaldemokratycznego w zaborze rosyjskim. Tę wyrażała powstała w 1893 r. Socjaldemokracja Królestwa Polskiego (od 1900 Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy – SDKPiL)⁴¹. Podkreślano przy tym, że socjaldemokraci – mimo akceptowania taktyki bolszewików – różnili się od nich w kwestiach organizacyjnych, jak również trwali na stanowisku tzw. luksemburgizmu, co w okresie bezpośrednio poprzedzającym powstanie KPRP, jak i w miesiącach następnych wyrażało stanowisko opozycyjne wobec koncepcji politycznych Lenina⁴². Stanowisko to, po III Zjeździe KPP i procesie bolszewizowania się partii, zostało określone jako wielki błąd taktyczny, którego podstaw doszukiwano się w procesie zjednoczeniowym SDKPiL oraz PPS–Lewicy bez uprzednio przeprowadzonej gruntownej, radykalnej rewizji ich dotychczasowego dorobku ideologiczno-taktycznego⁴³.

³⁹ Zob. AAN, 9/1187, *Organizacje antypaństwowe*, 1930r., k. 2–3; AAN, 9/1191, *Wywrotowe partje polityczne*, 1935–1936 r., k. 17–18.

⁴⁰ W materiałach MSW określany był jako formacja zdecydowanie klasowa i reprezentująca nieprzejednane stanowisko rewolucyjne; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 1. Zob. też AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1; *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, oprac. K. Sacewicz, „Echa Przeszłości” 2009, t. X, s. 369–370.

⁴¹ W referacie MSW z 1933 r. czytamy: „Porzucony przez niedobitków «Proletariatu» sztandar walki z nacjonalizmem i socjalnacjonalizmem, w imię jedności z rewolucyjnym proletariatem Rosji, podejmuje [...] SDKP, stając się w ten sposób spadkobierczynią rewolucyjnych tradycji «Proletariatu». AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 1. Na temat SDKPiL szerzej zob. *SDKPiL. Materiały i dokumenty*, t. I, cz. 1, oprac. H. Buczek i F. Tych, Warszawa 1957.

⁴² Zob. M. Korcuć, *W II Rzeczypospolitej*, [w:] *Komunizm w Polsce. Zdrada, zbrodnia, zakłamanie, zniewolenie*, red. M. Kus, Kraków 2005, s. 47–48; *Wstęp*, [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje...*, s. 17–18. W raportach MSW bardzo rzadko posługiwano się terminem luksemburgizm, niemniej jednak stosunkowo precyzyjnie określano i omawiano stosunek SDKPiL, a następnie KPRP wobec idei odtworzenia niepodległego państwa polskiego; zob. AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 1–2. Adam Keller w swym referacie, określając oblicze polityczno-programowe SDKPiL w kwestii niepodległości Polski, pisał: „SDKPiL zajmowała stanowisko doktrynalno-międzynarodowe uważając, że walka o niepodległość Polski jest przejawem nacjonalizmu i że nie da się pogodzić z walką proletariatu polskiego i rosyjskiego o obalenie caratu i rewolucję socjalistyczną”; AAN, 9/1191, *Wywrotowe partje polityczne*, 1935–1936 r., k. 18. Tożsamą ocenę w swej monografii poświęconej KPP zawarł Henryk Cimek pisząc: „W KPRP dominowała początkowo tendencja bezkrytycznej kontynuacji poglądów SDKPiL. Zbyt słabo akcentowano więź z narodem [...], utożsamiano patriotyzm z nacjonalizmem, upatrując w nim przeszkodę rozwoju świadomości klasowej”; H. Cimek, op. cit., s. 19.

⁴³ *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 51.

Pierwszą inicjatywą organizacyjną ruchu komunistycznego w Polsce, która znalazła się w kręgu operacyjnego zainteresowania agend MSW⁴⁴, a następnie stanowiła przedmiot ich wnikliwych analiz, był założycielski zjazd KPRP oraz następujące po nim konferencje partyjne. Informacje pozyskane w wyniku działań konfidencyjnych, jak również w wyniku dotarcia do bogatej literatury – czasopiśmiennictwa komunistycznego⁴⁵, a będące pokłosiem zjazdu, pozwoliły na budowanie informacyjnego podłoża, głównie o ideologiczno-programowych założeniach KPRP, w ogóle ruchu komunistycznego na terytorium państwa polskiego. Następnie zamieszczane były one w licznych resortowych sprawozdaniach i opracowaniach przez cały okres istnienia II RP, kreując tym samym stan wiedzy wielu pracowników resortu. Poza wymienionymi materiałami niewątpliwą rolę w determinowaniu polityki MSW wobec czynników komunistycznych odgrywały, pierwotnie w stosunku do nich, raporty i sprawozdania konfidencyjne napływające od znaczącej sieci agenturalnej penetrującej ruch komunistyczny⁴⁶. Pozwalały one nie tylko określić (jednak nie zawsze bezbłędnie) formę aktywności polityczno-agenturalnej KPRP, ale przede wszystkim umożliwiały resortowi dostateczną orientację w kwestii zakresu ilościowego i składu osobowego partii wyrotowej (zwłaszcza jej kierownictwa)⁴⁷, co z kolei nie pozostawało bez wpływu na skuteczność operacyjnych możliwości zwalczania działalności komunistycznej.

Jednym z pierwszych – zachowanych – opracowań MSW, dotyczącym m.in. kwestii organizacyjno-programowego kształtowania się KPRP był doku-

⁴⁴ Wedle Waldemara Kozyry od 1920 r. w działaniach MSW uwidacznia się dążność do szczegółowego rozpracowania taktyki, ale również i założeń programowo-ideowej platformy partii komunistycznej. Konsekwencją powyższego było zainteresowanie władz resortu nie tylko efektami prac konfidencyjnych, zmierzających do eliminowania poszczególnych członków kompartii, ale także do rozbudowywania ogólnej wiedzy o komunizmie i komunistach w Polsce; W. Kozyra, op. cit., s. 245.

⁴⁵ Struktury ruchu komunistycznego na ziemiach polskich wydawały wówczas m.in. „Czerwony Sztandar” – organ centralny KPRP; „Czerwony Sztandar” – organ Komunistycznej Partii Górnego Śląska; „Naszą Prawdę” – organ Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej, drukowany w Wiedniu w języku ukraińskim, a także „Głos Komunistyczny”, „Biuletyn Komunistyczny”, „Gromadę”, „Orkę”, „Gazetę Robotniczą” wydawaną w Chicago oraz „Głos komunisty” wydawany w Kijowie; *Komunizm wobec parlamentaryzmu...*, s. 12.

⁴⁶ W wyniku działań konfidencyjnych MSW posiadało większość druków ulotnych oraz sprawozdań organizacyjnych ugrupowań komunistycznych. M.in. na łamach „Poufnego Przeglądu Inwigilacyjnego” nr 97 z dnia 2 XII 1922 r. zamieszczono pozyskane metodami operacyjnymi sprawozdanie z I-go Zjazdu ogólnokrajowego ZMK w Polsce; zob. AAN, 9/1312, k. 165–167. Resort dysponował również osobowymi zestawieniami aktywnych działaczy komunistycznych; zob. m.in. AAN, 9/1196, *Sprawozdanie z działalności B.[iura] W.[ywiadowczego] za miesiąc styczeń 1919 r.*, k. 1–2.

⁴⁷ Zob. m.in. AAN, 9/1196, *Sprawozdanie z działalności B.[iura] W.[ywiadowczego] za miesiąc styczeń 1919 r.*, k. 1–2; AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 35. Jak mocno i dogłębnie rozpracowano strukturę personalną kierownictwa kompartii pokazuje pismo MSW z marca 1939 r., w którym wymieniono składy osobowe likwidowanego KC i KO na dzień 31 XII 1938 r.; zob. AAN, 9/1070 (dopływy), *Do Urzędów Wojewódzkich i Komisarza Rządu na m. st. Warszawa (Wydziały Społeczno-Polityczne)*, Warszawa 3 III 1939 r., k. 1–9.

ment Wydziału Bezpieczeństwa MSW z 1925 r. pt. *Ruch komunistyczny w Polsce*. Podawano w nim – skądinąd powszechnie znaną – informację, że w dniu 16 grudnia 1918 r. doszło do założycielskiego zjazdu KPRP. Partia ta powstać miała ze „złania się” dwóch dotychczasowych struktur komunistycznych i komunizujących, tj. SDKPiL oraz PPS – Lewicy⁴⁸. Informowano również o składzie wybranego wówczas komitetu centralnego, który tworzyć mieli: Stefan Królikowski, Adolf Warszawski, Maria Koszutska, Maksymilian Horwitz i Józef Ciszewski⁴⁹. Dokument podaje, że w trakcie obrad zjazdu doszło do uchwalenia programu politycznego nowo utworzonej partii, a ten wyznaczał trzy podstawowe kierunki aktywności KPRP, tj.: „I. Na polu politycznym: a) Zdobycie drogą rewolucji Polskiej Republiki Rad Delegatów Miast i Wsi. b) zniesienie stałej armji a zorganizowanie armji czerwonej, przystosowanej do potrzeb rewolucji proletariackiej. II. Na polu społecznym: a) wprowadzenie sześciogodzinnego dnia roboczego w celu zmniejszenia liczby bezrobotnych, b) radykalna zmiana systemu aprowizacji mieszkań, zdrowotności i szkolnictwa, c) wprowadzenie ubezpieczeń społecznych na wypadek kalectwa, choroby, niezdolności do pracy, starości i macierzyństwa. III. Na polu gospodarczym: a) unarodowienie wielkich i średnich gospodarstw rolnych, lasów, wód i wszelkich źródeł energii – bez odszkodowania, b) unarodowienie banków, kopalń oraz wszelkich przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych, kontrola produkcji w przedsiębiorstwach jeszcze nie unarodowionych, sprawowana przez związki zawodowe i komitety fabryczne w porozumieniu z radami delegatów robotniczych”⁵⁰. Abstrahując od treści wytycznych programowych przedstawionych w opracowaniu MSW, należy zwrócić uwagę na pewien błąd, który został popełniony przy identyfikowaniu informacji, a którego następstwem była niezgodna z rzeczywistością klasyfikacja dokumentu, jak również niewłaściwe osadzenie go w czasie. Błędy te nie miały co prawda negatywnych, fałszujących następstw dla kwestii kształtowania ogólnego stanu wiedzy o ruchu komunistycznym, ale wykazywały, że pomimo struktur i środków jakimi od 1918 r. dysponowało MSW, zdarzały się pomyłki⁵¹. Na czym polegał błąd w tym przypadku? Przytoczone w resortowym opracowaniu informacje odnoszące się do założeń programowych KPRP nie

⁴⁸ Informacje te znalazły się także w innych zachowanych opracowaniach MSW; zob. AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 35; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 1–2.

⁴⁹ AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1; *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925...*, s. 370; Opracowanie MSW z 1933 r. wymieniało ponadto Włodzimierza Dąbrowskiego; zob. AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 2.

⁵⁰ AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1.

⁵¹ Błędna klasyfikacja tego dokumentu wystąpiła nie tylko w materiałach MSW, ale także w obiegu naukowym i popularnonaukowym. M.in. dziennikarka, autorka licznych opracowań politologicznych Alicja Bełcikowska w swojej pracy uznała cytowany fragment za przyjęty w 1918 r. program polityczny partii; zob. *Komunizm wobec parlamentaryzmu...*, s. 9–10.

pochodziły z grudnia 1918 r., a więc nie były bezpośrednim efektem prac zjazdowych. Są to bowiem wycinki z „projektu platformy politycznej Rad Delegatów Robotniczych”⁵² przygotowanego przez przedstawicieli frakcji komunistycznej na zjazd Rad Delegatów Robotniczych, który miał się odbyć w maju 1919 r. W skutek działań podjętych przez PPS⁵³, które uniemożliwiły zorganizowanie zjazdu, jak również w konsekwencji przyczyniły się do rozbitcia i zahamowani prac Rad, wspomniany dokument nie wyszedł nigdy z fazy projektu.

Faktycznie w trakcie zjazdu podjęto uchwały zjednoczeniowe⁵⁴, a także określające platformę polityczną⁵⁵, ogłoszono manifest „Do proletariatu Polski!”⁵⁶, a co najważniejsze przyjęto „tymczasową ustawę organizacyjną Komunistycznej Partii Robotniczej Polski”⁵⁷, a także inne dokumenty. Wbrew temu, co sugerowało opracowanie MSW z 1925 r., to tzw. „Platforma polityczna” stanowiła zarys programowy KPRP i to nakreślone w niej zadania legły u podstaw „projektu platformy politycznej Rad Delegatów Robotniczych”.

Znacznie szerzej, a przede wszystkim nie myląc dokumentów i uchwał wytworzonych przez KPRP w okresie zjazdu z materiałami stanowiącymi pokłosie pracy w okresie pozjazdowym, działalność ruchu komunistycznego omawiał kolejny zachowany referat MSW z 1930 r. pt. „Zarys historyczny i obecna działalność KPP”. W opracowaniu tym poddano analizie treść uchwały I Zjazdu KPRP o „Platformie politycznej”, która w dokumencie MSW określona została jako rezolucja programowa. Omawiając cztery węzłowe części uchwały podkreślano, że KPRP w 1918 r. stała na stanowisku całkowitego bankructwa ustroju kapitalistycznego, ujawnionego przez wojnę światową⁵⁸. Konsekwencją powyższego było wysunięcie tezy, że „Otworzyła się era bezpośredniej walki o urzeczywistnienie ustroju socjalistycznego, era rewolucji socjalnej”⁵⁹, co dla autorów opracowania MSW stanowiło jedno-

⁵² Zob. *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 71–73; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 326–327. Ów błąd może dziwić, chociażby ze względu na fakt, iż w 1919 r. Wydawnictwo KC KPRP opublikowało „Sprawozdanie ze Zjazdu Organizacyjnego Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, (Zjednoczonych S.D.K.P.i L. i Lewicy P.P.S)”, którą to publikację MSW wykorzystując kontakty konfidencyjne mogło z łatwością pozyskać.

⁵³ Zob. *Zebrań Frakcji P.P.S. w W.R.D.R.*, „Robotnik”, 21 VI 1919, nr 223; *W sprawie R.D.R.*, „Robotnik”, 24 VI 1919, nr 226; *W walce zwichrzeniem komunistów*, „Robotnik”, 25 VI 1919, nr 227; *R.D.R.*, „Robotnik”, 28 VI 1919, nr 230; *Tylko pod sztandarem Polskiej Partii Socjalistycznej!*, „Robotnik”, 5 VII 1919, nr 237; *Z W.R.D.R.N.S. Posiedzenie nadzwyczajne W.R.D.N.S. 15-go lipca*, „Robotnik”, 16 VII 1919, nr 248; AAN, 9/1197, *Sprawa Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych*, Warszawa 26 V 1919 r., k. 160.

⁵⁴ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 33–35.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 36–45; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 315–320.

⁵⁶ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 46–49.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 50–52.

⁵⁸ Tą uchwałą KPRP określała mianem wojny imperialistycznej; zob. *Sprawozdanie ze Zjazdu Organizacyjnego Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, (Zjednoczonych S.D.D.K.P.i L. i Lewicy P.P.S)*, Warszawa 1919, s. 5–6; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 36; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 315.

⁵⁹ *Sprawozdanie...*, s. 5; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 37; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 316.

znacznym dowód, że KPRP dążyć będzie do realizacji dyktatury proletariatu poprzez rewolucję socjalną na wzór i za pomocą Rosji bolszewickiej. Podkreślano jednocześnie, co z kolei było następstwem analizy drugiej części uchwały, że wszelkie kroki wiodące ku wywołaniu rewolucji w Polsce partia czynić będzie w oparciu o nowo tworzoną III Międzynarodówkę Komunistyczną, która stanowić miała alternatywę wobec II Międzynarodówki, gdyż ta „przez przystosowanie się poszczególnych partij do warunków ubiegłego okresu, przez wzrost poczucia narodowego i oportunistów”⁶⁰ de facto upadła. Stanowisko KPRP, zdaniem MSW, wskazywać miało, że partia w najbliższym okresie może oficjalnie przystąpić do formowanej w Moskwie nowej struktury ruchu komunistycznego, a mianowicie Kominternu. Trzecia część uchwały była swoistym aktem oskarżenia wysuniętym pod adresem „polskich klas posiadających” oraz polskiego „socjalpatriotyzmu”⁶¹, który – wedle stanowiska KPRP – reprezentowany był przez PPS oraz rząd Jędrzeja Moraczewskiego.

Niniejsze założenia, na co wskazywał dokument MSW, ukierunkowywały partię komunistyczną na działania zmierzające do podjęcia bezpośredniej walki „o zniesienie kapitalizmu”, a co za tym idzie do doprowadzenia do „zaostżenia starć między klasami posiadającymi a masą robotniczą [...] bez względu na narodowość, pochodzenie i wyznanie” i w konsekwencji, poprzez Rady Robotnicze wywołania w Polsce rewolucji⁶², która uwieńczona zostanie nastaniem dyktatury proletariatu⁶³. Wedle resortowego referatu miało to

⁶⁰ AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 2. Uchwała KPRP dokładnie stwierdzała: „Wybuch wojny ujawnił, że w partiach II Międzynarodówki przeważająca większość dojrzała do ostatecznej zdrady podstawowych postulatów socjalizmu, międzynarodowości walki klas, do zsolidaryzowania się ze swymi burżuazjami i rządami, do bezpośredniego udziału w wojnie pod obłudnymi hasłami obrony narodowej.”; *Sprawozdanie...*, s. 7–8; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 39–40; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 318.

⁶¹ Socjalpatriotyzm miał być „wyrazem chwiejnej ideologii drobnomieszczaństwa [...] narzędziem to tej to innej grupy imperialistycznej, swojej czy obcej, propagatorem najkrzykliwszej frazeologii „niepodległościowej”, maskującej rabunkową istotę wojny.”; *Sprawozdanie...*, s. 5; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 41; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 318. Wart zasignalizowania jest fakt, że już na początku swego organizacyjnego funkcjonowania i jednocześnie u progu aktywności partii komunistycznej w Radach Delegatów Robotniczych KPRP jednoznacznie zdefiniowała ugrupowania socjalistyczne – PPS – jako swojego najgroźniejszego przeciwnika, wroga i przystępowała do otwartej konfrontacji z tym ugrupowaniem.

⁶² Jedną z dróg wiodących do wywołania rewolucji, ale także umożliwiającą weryfikację faktycznej siły oddziaływania hasel i agitacji partii komunistycznej było ogłaszane przez KPRP w Radach Robotniczych strajku powszechnego. Ten został jednak odwołany przez PPS.

⁶³ *Sprawozdanie...*, s. 9; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 44–45; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 320. W referacie Adama Kellera sporządzonym na potrzeby MSW dyktaturę proletariatu definiowano jako: „jest okresem przejściowym od kapitalizmu do socjalizmu. Jest to szczególnie surowa forma rządu potrzebna dla przekształcenia społeczeństwa kapitalistycznego w komunistyczne; AAN, 9/1191, *Wywrotowe partje polityczne, 1935–1936 r.*, k. 20.

stanowiąc główną treść funkcjonowania kompartii na ziemiach polskich, a tym samym wyznaczało rudymenatny, dominujący kierunek wszelkiej jej aktywności. MSW powyższą diagnozę opartą o analizę czwartej części uchwały zatytułowanej „Najbliższe zadania partii”⁶⁴. Opracowanie jedynie w niewielkim stopniu ustosunkowało się do zagadnienia struktury organizacyjnej KPRP. Co prawda wymieniono, że w gronie uchwał zjazdowych został przyjęty statut organizacyjny partii, ale nie analizowano dogłębnie jego treści. Odnotowano jedynie (najprawdopodobniej na podstawie pkt. 5 II-iej części ustawy organizacyjnej)⁶⁵, że KPPR posiada komitety okręgowe w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim, Lublinie, Częstochowie, Radomiu i Włocławku, jak również fakt wydawania od 19 grudnia 1918 r. organu prasowego pt. „Czerwony Sztandar”⁶⁶.

I zjazd partii komunistycznej w Polsce nie był wydarzeniem szeroko omawianym w materiałach MSW. Na tle kolejnych doniesień, zwłaszcza dotyczących następnych zjazdów i toczonych na nich walk frakcyjnych, był on traktowany jako początkowa inicjatywa, która dopiero implikowała rozwój zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego II RP, jakim była działalność KPRP-KPP. Niemniej jednak obserwacja programowo-politycznej aktywności ruchu komunistycznego w pierwszych miesiącach i latach jego istnienia w II RP nie ograniczała się wyłącznie do analizy I zjazdu, ale dotknęła także kwestii związanych z trzema kolejnymi konferencjami partyjnymi, jak również radami partyjnymi. To te wydarzenia – istotne w życiu KPRP – doprecyzowywały uchwały zjazdowe, a przede wszystkim jeszcze wyraźniej zdefiniowały rolę i miejsce partii, stając się tym samym obszarem do analiz, których efekt uzewnętrznił został w materiałach MSW.

Ustalenia resortu spraw wewnętrznych odnośnie do kwestii konferencji partyjnych były w miarę zgodne ze stanem faktycznym. Odnotowano wszystkie konferencje pomiędzy pierwszym i drugim zjazdem. Niemniej jednak

⁶⁴ Uchwała KPRP wytyczała osiem głównych kwestii na których partia winna skoncentrować swoją działalność. Należały do nich: 1) wciągnięcie mas społecznych do walki z kapitalizmem; 2) demaskowanie hasel pronarodowych głoszonych przez tzw. ugrupowania burżuazyjne; 3) tworzenie ponadnarodowej, klasowej świadomości mas robotniczych poprzez bezwzględne zwalczanie PPS, „która z frazesami socjalizmu na ustach najradykałniej popiera nacjonalizm burżuazyjny [...] i napędza masy robotnicze do każdej kontrrewolucyjnej akcji”, jak również Żydowskiego Związku Socjaldemokratycznego Bund; 4) dalsze zaostrzenie walki klasowej; 5) rozbudowa ilościowa partii, poprzez skupienie najbardziej świadomych i rewolucyjnych „zaścępow robotniczych”; 6) tworzenie rad Delegatów Robotniczych „jako organów walki mas proletariackich zmierzających do skupienia całej klasy robotniczej i objęcia w jej imieniu dyktatury”; 7) scentralizowanie działalności Rad Delegatów Robotniczych; 8) przygotowanie i organizowanie bezpośredniej walki o władzę polityczną; zob. *Sprawozdanie...*, s. 9; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 43–45; *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919...*, s. 319–320.

⁶⁵ W punkcie 5 czytamy: „Oprócz KC funkcjonuje Rada Partyjna, w skład której wchodzi KC i stali delegaci od okręgów, a mianowicie: 2 delegatów z Warszawy, Łodzi, Zagłębia, 1 delegat z Lublina, Częstochowy, Radomia, Włocławka”; *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 50.

⁶⁶ AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 2. Zob. też AAN, 9/1191, *Wyrotowe partje [sic!] polityczne, 1935–1936 r.*, k. 18.

w syntetyzujących problematykę komunistyczną opracowaniach oraz referatach MSW pomijano niemalże całkowicie kwestię zwoływania Rady Partyjnej⁶⁷. Ta wedle przyjętej na I Zjeździe KPRP „Tymczasowej ustawy organizacyjnej” miała stanowić organ funkcjonujący obok KC⁶⁸. Na wspomniane zaniedbania, jednocześnie próbując zdefiniować ich podłoże, zwracał uwagę raport Wydziału Informacyjnego MSW z maja 1919 r.⁶⁹ Stwierdzano w nim, że w ostatnich miesiącach popełniono szereg zaniedbań polegających na niepodjęciu działań zmierzających do utrzymania „ściśłego kontaktu ze światem komunistycznym polskim”⁷⁰. Konsekwencją powyższego miało być m.in. nieobjęcie operacyjnym zabezpieczeniem odbywającego się w Warszawie „kongresu komunistycznego z całej Polski”⁷¹. Jak podkreślał raport – „Dzięki niedoczeniu najwidoczniej znaczenia takiego kongresu, władze polskie nie tylko nie postarały się nie dopuścić do obrad, nie tylko «nie nakryły» w całości całej «góry komunistycznej» będącej na obradach kongresowych, ale w ogóle nie nawiązały nawet kontaktu z obradami tego kongresu”⁷². To z kolei – ale nie tylko to, bo również wzmacnianie się przeciwnika⁷³ – utrudniało prowadzenie dalszych działań związanych z infiltracją, inwigilacją i likwidacją aktywności ruchu komunistycznego w Polsce⁷⁴. Tym samym

⁶⁷ Swoisty wyjątek stanowi opracowanie MSW z 1925 r., w którym uchwaloną na I Radzie Partyjnej „platformę polityczną”, przedstawiono jako uchwałę I Zjazdu KPRP; AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1.

⁶⁸ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 51. Rady Partyjne w latach 1918-1923 były zwoływane trzykrotnie, tj. w lutym i we wrześniu 1919 r. oraz w maju 1921 r.

⁶⁹ AAN, 9/1197, *Wydział Informacji MSW. Raport w sprawie kontaktu jaki rząd Polski winien utrzymywać z ośrodkiem agitacji bolszewickiej w Europie*, Warszawa 27 V 1919r., k. 165–167.

⁷⁰ *Ibidem*, k.165.

⁷¹ *Ibidem*, k. 165–166. Najprawdopodobniej mowa o lutowej I Radzie Partyjnej.

⁷² *Ibidem*, k.165 Raport podawał jeszcze jedną sytuację stanowiącą przykład zaniedbania operacyjnego, a mianowicie niezabezpieczenie metodami konfidencjonalnymi delegacji KPRP na zjazd organizacyjny III Międzynarodówki Komunistycznej.

⁷³ Raporty MSW wskazywały na coraz sprawniej działającą strukturę partii komunistycznej w Polsce, mocno przy tym wspieranej finansowo środkami z Rosji i Niemiec (od Związku Spartakusa). Wedle ustaleń agenturalnych dysponowano informacją, jakoby w I połowie 1919 r. KPRP otrzymała z tych dwóch źródeł około 1,5 miliona rubli, co z kolei pozwoliło partii wysoko opłacać swoich funkcjonariuszy, pozyskiwać broń (głównie na terenie Zagłębia Dąbrowskiego); AAN, 9/1197, *I. Lewandowski: Memorjał w sprawie środków potrzebnych do walki z organizacją komunistyczną*, Warszawa 4 VI 1919 r., k. 209.

⁷⁴ Dotychczasowa działalność Wydziału Informacji na odcinku antykomunistycznym w połowie czerwca 1919 r. koncentrowała się na siedmiu głównych sprawach, tj. „1) Sprawa nadzoru nad «centralnym Komitetem Komunistycznej Partii», 2) sprawa nadzoru nad bojową organizacją komunistyczną, 3) sprawa nadzoru nad kancelarią Warszawskiej Rady Delegatów Robotniczych, w którym to lokalu zbierają się przywódcy komunistów, 4) sprawa badania, jacy komuniści kierują na posiedzeniach Rady Del. Rob. pracami frakcji komunistycznej w WRDR, 5) sprawa utrzymania kontaktu z ośrodkami agitacji komunistycznej zagranicą i badanie, jacy delegaci komunistyczny wyjeżdżają na międzynarodowe kongresy komunistyczne do różnych miejscowości zagranicznych, 6) badanie, jaką drogą i przez kogo otrzymują komuniści pieniądze z Rosji i Niemiec, 7) badanie przez kogo i w jakich warunkach otrzymują komuniści broń z Niemiec, drogą na Zagłębie Dąbrowskie.”; AAN, 9/1197, *I. Lewandowski: Memorjał w sprawie środków potrzebnych do walki z organizacją komunistyczną*, Warszawa 4 VI 1919 r., k. 210.

wnioskowano, aby w przyszłości zabezpieczać operacyjnie wszelkie inicjatywy komunistyczne, zwłaszcza zjazdy, konferencje⁷⁵. Wymienione czynniki zważyły na tym, że rady partyjne na tle konferencji oraz zjazdów należały do najsłabiej sygnalizowanych w raportach resortowych form aktywności KPRP.

Połowicznym sukcesem agend MSW było uzyskanie informacji związanych z udziałem polskich komunistów w marcu 1919 r. w kongresie organizacyjnym III Międzynarodówki Komunistycznej w Moskwie. Jak donosiły raporty Wydziału Informacji obecna była tam dziesięcioosobowa delegacja KPRP, na czele z Józefem Ciszewskim (obok Marchlewskiego przebywającego na stałe w Rosji jedyny zidentyfikowany członek delegacji)⁷⁶. Owa połowiczność sukcesu polegała na tym, że resort na podstawie informacji o udziale polskiej delegacji w kongresie Kominternu miał świadomość działań KPRP wskazujących na jej dążność do organizacyjno-ideowego zespolenia się z ruchem komunistycznym w Rosji. Jednocześnie zaś sprawa ta ujawniła słabość i zaniedbania w pracy operacyjnej, których konsekwencją było m.in. nieustalenie pełnej liczby członków KPRP biorących udział we wspomnianym kongresie, jak również brak podstaw wyjściowych do zabezpieczenia planowanego na czerwiec 1919 r. kongresu bolszewickiego w Norwegii⁷⁷, o którego przeprowadzeniu decyzję podjęto w Moskwie⁷⁸.

Jak już była o tym mowa, MSW w miarę precyzyjnie odnotowało w swoich dokumentach partyjne konferencje. Pierwsza z nich miała miejsce w Warszawie w końcu kwietnia 1920 r., a więc w toku trwającej wojny polsko-bolszewickiej. Z ustaleń resortowych wynikało, że podjęto na niej następujące uchwały: „a) wykazywania masom ludowym niebezpieczeństwa istnienia dalszych rządów burżuazyjnych⁷⁹, b) wykazania masom kontrrewolucyjnej działalności Polskiej Partii Socjalistycznej⁸⁰, c) wyjaśnienia masom, że

⁷⁵ AAN, 9/1197, *Wydział Informacji MSW. Raport w sprawie kontaktu jaki rząd Polski winien utrzymywać z ośrodkiem agitacji bolszewickiej w Europie*, Warszawa 27 V 1919 r., k. 165. Postulaty agend MSW zajmujących się kwestią komunistyczną wskazywały także na niezwłoczną potrzebę zwiększenia środków finansowych przeznaczanych na funkcjonowanie Wydziału Informacji, jak również zalecały „czterokrotnie przynajmniej” powiększyć jego personel, kierując do pracy na tym odcinku ludzi ideowych, wykształconych, jak także „mających pewien kontakt ze sferami robotniczo-politycznymi”; AAN, 9/1197, *I. Lewandowski: Memoriał w sprawie środków potrzebnych do walki z organizacją komunistyczną*, Warszawa 4 VI 1919 r., k. 209.

⁷⁶ AAN, 9/1197, *Międzynarodowe organizacje ruchu komunistycznego*, [1919], k. 150; zob. też AAN, 9/1197, *Wydział Informacji MSW. Raport w sprawie kontaktu jaki rząd Polski winien utrzymywać z ośrodkiem agitacji bolszewickiej w Europie*, Warszawa 27 V 1919r., k. 165; AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 35.

⁷⁷ Zob. AAN, 9/1197, *Wydział Informacji MSW. Raport w sprawie kontaktu jaki rząd Polski winien utrzymywać z ośrodkiem agitacji bolszewickiej w Europie*, Warszawa 27 V 1919 r., k. 165; AAN, 9/1197, *Międzynarodowe organizacje ruchu komunistycznego*, [1919], k. 150. W 1919 r. nie odbył się żaden kominternowski zjazd w Norwegii.

⁷⁸ AAN, 9/1197, *Wydział Informacji MSW. Raport w sprawie kontaktu jaki rząd Polski winien utrzymywać z ośrodkiem agitacji bolszewickiej w Europie*, Warszawa 27 V 1919 r., k. 165.

⁷⁹ Zob. pkt 1 uchwały *Najbliższe zadania partii*, [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 95.

⁸⁰ Zob. *Stosunek do PPS*, [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 99–101; ibidem, s. 46–49; *Komunizm wobec parlamentaryzmu...*, s. 10. Podstawą takiej oceny był m.in. spór między PPS a KPRP o wpływy w Radach Robotniczych.

w interesie ludu pracującego Polski, jak i całej ludzkości leży jaknajenergiczniejsza obrona Rosji Sowieckiej przed zamachami imperjalizmu polskiego⁸¹, d) wzywania mas robotniczych i żołnierskich⁸², aby drogą rewolucji przerwały wojnę imperjalistyczną [sic!] przeciwko Rosji Sowieckiej i na gruzach państwa kapitalistycznego zbudowały przy pomocy dyktatury klasy robotniczej Polską Republikę Rad⁸³. Autor(rzy) opracowania MSW z 1925 r. swoje ustalenia oparł tylko i wyłącznie na uchwale pt. *Najbliższe zadania partii*, podczas gdy konferencja podjęła kilka decyzji istotnych z punktu organizacyjnego i taktycznego funkcjonowania kompartii w Polsce, m.in. potwierdzono uchwałę KC o przystąpieniu KPRP do III Międzynarodówki Komunistycznej⁸⁴. Była to informacja ze wszech miar ważna, bowiem określała znaczenie i rolę partii komunistycznej w Polsce, już nie jako samodzielnego organizacyjnego tworu o wywrotowym, antypaństwowym programie, ale podmiotu który swoje dotychczasowe działania będzie realizował na zlecenie zewnętrznego ośrodka. Tym samym I konferencja KPRP uwidaczniała przechodzenie partii z pozycji ideowej antypaństwowości na pozycję wywrotowo-antypaństwową, będącą efektem agenturalnych powiązań z Moskwą.

O wiele więcej uwagi dokumenty MSW poświęciły II konferencji partyjnej z lutego 1921 r. Spowodowane było to tym, że ta konferencja stanowiła swoisty pas transmisyjny wytycznych II kongresu Kominternu⁸⁵ dla ruchu komunistycznego na ziemiach polskich. Ustalenia resortowe zawarte w opracowaniach i referatach syntetyzujących – z perspektywy kilku miesięcy lub lat od omawianego wydarzenia – informowały, że wówczas miało miejsce: „a) uznanie za obowiązujące dla K.P.R.P. dwadzieścia jeden warunków III Międzynarodówki⁸⁶, uchwalonych na drugim Kongresie Kominternu dnia 17/XII, 8/VIII 1920 r. w związku z czym zmieniono dawniejszy podtytuł na «Sekcja III Międzynaro-

⁸¹ Zob. pkt. 3 uchwały *Najbliższe zadania partii* [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 95.

⁸² Ibidem, s. 95. Szerzej o koncepcjach programowych KPRP w 1920 r. zob. H. Cimek, op. cit., s. 20; L. Ziaja, *Ewolucja założeń programowo-politycznych KPP (1918–1938)*, „Z pola walki” 1985, nr 3(111), s. 28.

⁸³ AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1.

⁸⁴ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 86; AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 35.

⁸⁵ Szerzej na temat II kongresu Kominternu zob. *Międzynarodówka Komunistyczna 1919–1943. Zarys historyczny*, red. A. I. Sobolew i in., Warszawa 1974, s. 64–100.

⁸⁶ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 126. Mowa o tzw. 21 tezach Zinowiewa – Apfelbaum, które zawierały wymogi przystąpienia i funkcjonowania danej organizacji komunistycznej w szeregach III MK, były one *de facto* zbiorem zasad określających zależność krajowych partii komunistycznych (w tym KPRP/KPP) od Kominternu; zob. *Międzynarodówka Komunistyczna. Statut i rezolucje uchwalone na II Kongresie (19 VII – 7 VIII 1920)*, Moskwa–Kijów–Mińsk 1921, s. 22–31; *Komunizm wobec parlamentaryzmu...*, s. 6–7; S. Jankowski [Glass H.], op. cit., s. 122–129; *Dokumenty z historii III Międzynarodówki Komunistycznej*, z. 2, Warszawa 1962, s. 280 i n.; *Międzynarodowy ruch robotniczy w świetle dokumentów 1918–1943*, pod red. A. Reiss, J. Teleszyński, Warszawa 1981, s. 59–69, 79–90; M. Leczyk, *Zarys historii III Międzynarodówki 1919–1943*, Warszawa 1971, s. 36–37.

dówki»⁸⁷, b) rezolucję, wypowiadającą się za rewolucyjnym wykorzystywaniem burżuazyjnych parlamentów jako trybuny agitacyjnej⁸⁸ i w tym celu postanowiono wziąć udział w wyborach do drugiego Sejmu⁸⁹.

Szczegółowo charakteryzowano jedną z najważniejszych uchwał II konferencji, a mianowicie przyjęcie tzw. tez Zinowjewa – Apfelbauma. Opracowanie z 1930 r. dostrzegało w nich nie tylko mechanizm podporządkowywania sobie przez centralę moskiewską kopmpartii narodowych, ale także szczegółowy wykaz zadań i kierunków działań. Do nich należeć miały: „1) stała propaganda za dyktaturą proletariatu. Podporządkowanie prasy organom kierowniczym partii komunistycznej, walka z reformizmem, 2) usuwanie reformistów i centrowców ze stanowisk w ruchu robotniczym, 3) równoległe tworzenie organizacji legalnych i nielegalnych wszędzie, gdzie komuniści nie korzystają z prawa legalności [...], 4) propaganda komunistyczna w wojsku, 5) propaganda komunistyczna na wsi, 6) walka ze złudzeniem tzw. burżuazyjnego pacyfizmu, tj. zwalczanie dążeń do załatwiania sporów i zatargów międzypaństwowych drogą układów pokojowych, [...] 9) propaganda (agitacja) komunistyczna w związkach zawodowych, tworzenie grup komunistycznych w łonie związków zawodowych, 10) walka z Międzynarodówką Zawodową z siedzibą w Amsterdamie i popieranie czerwonej Międzynarodówki Związków Zawodowych w Moskwie (Proinform)⁹⁰, 11) rugowanie żywołów ugodowych z komunistycznych frakcji parlamentarnych [...], 12) centralizm demokratyczny (ześrodkowanie kierownictwa w ręku organów naczelnych) i ścisła karność wewnątrz organizacji partyjnej, [...] popieranie sowieckich republik, bojkotowanie i utrudnianie transportów amunicji dla ich wrogów, 15) uzgadnianie programów partyjnych z programem III Międzynarodówki, 16) uznawanie uchwał zjazdów międzynarodowych (III Międzynarodówka) za obowiązujące, [...] 21) partie muszą wykluczyć ze swych szeregów wszystkich przeciwników komunizmu”⁹¹.

KPRP stając się oficjalnie sekcją III Międzynarodówki Komunistycznej, a de facto coraz bardziej promoskiewską formacją polityczną oddelegowaną na Polskę⁹², już podczas II konferencji przystąpiła do wdrażania w życie

⁸⁷ Zob. A. Czubiński, *Komunistyczna Partia Polski (1918–1938)*, Warszawa 1988, s. 85.

⁸⁸ Zob. *Rezolucja w sprawie parlamentaryzmu i wyborów do sejmu* [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 124–125.

⁸⁹ AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1. Zob. też AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 35.

⁹⁰ Na temat Proinformu szerzej zob. AAN, 9/1187, *Organizacje antypaństwowe*, [1930], k. 10–11; AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 27–29; S. Jankowski [Glass H.], op. cit., s. 135–142.

⁹¹ AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 15–17. Zob. też AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 3; *Komunizm wobec parlamentaryzmu...*, s. 6–7.

⁹² Na takim stanowisku stały opracowania MSW. Adam R. Keller w swym referacie wskazując na uwarunkowania, jak również przejawy podporządkowania KPRP-KPP Kominternowi stwierdzał: „KPRP jest od czasu przyjęcia słynnych 21 warunków, to jest od lutego 1921 roku,

wytycznych Kominternu. Uwidocznili się to m.in. we wzmożeniu akcji przeciw tzw. reformistom utożsamianym w „projekcie rezolucji o sytuacji w Polsce” z tzw. „morawszczyzną”⁹³, w propagowaniu dążeń do zwerbowania przez partię „jak najszerzych mas ludności, które gospodarka kapitalistyczna strąca na dno nędzy”⁹⁴ w celu utworzenia Polskiej Republiki Rad w ścisłym sojuszu z Rosją sowiecką, a także w wiernopodańczych pismach i przemówieniach przedstawicieli kierownictwa partii⁹⁵.

Realizując m.in. 11 punkt tez Zinowiewa przyjęto rezolucję „w sprawie parlamentarizmu i wyborów do sejmu”, która wprowadzała całkowite przezwyciężenie w stosunku do dotychczasowej polityki KPRP wobec systemu parlamentarnego w Polsce⁹⁶. Stanowiło to również dowód na porzucanie

sekcją MK, czyli częścią składową kierowanej z Moskwy, sprężystej i karnej partii międzynarodowej. Jako sekcja MK otrzymuje partia Komunistyczna w Polsce od tego «sztabu rewolucji światowej» rozkazy i dyrektywy, które obowiązana jest wykonywać pod stałą kontrolą organów międzynarodowych. Egzekutywa Kominternu [...] nastawiając całą działalność i taktykę KPP nie znosi żadnych sprzeciwów, tym bardziej że środki finansowe dla partii płyną z Moskwy.”; AAN, 9/1191, *Wyrotowe partie polityczne*, 1935–1936r., k. 19. Zob. też AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 12. Z kolei w raporcie z 1933 r. pisano: „Z przytoczonych [...] punktów «21 warunków» i statutu Kominternu jasno wynika, że KPP jest nie tylko kierowana i finansowana, ale i kontrolowana i instruowana przez Moskwę”; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 4. Podkreślano, że odrębność Kominternu i rządu bolszewickiego jest tylko i wyłącznie formalna.

⁹³ KPP. *Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 117–118.

⁹⁴ Ibidem, s. 123.

⁹⁵ Zob. M. Koszutska [Wera Kostrzewa], *Komunistyczna Partia Polski a Międzynarodówka Komunistyczna*, [w:] *Pisma i przemówienia*, t. 2, oprac. A. Zatorski, A. Żarnowska, Warszawa 1961, s. 254–262.

⁹⁶ Na potrzebę zmiany stanowiska partii w kwestii udziału w wyborach parlamentarnych zwracał uwagę już w 1921 r. w swych pismach i przemówieniach Henryk Walecki. Podkreślał on, że co prawda parlament jest formą demokracji burżuazyjnej, a rudymmentarnym celem komunistów jest dążenie do tego, aby „drogą gwałtownej rewolucji złamać aparat burżuazyjnego państwa, znieść demokrację, rozpędzić parlamenty i na ich miejsce dźwignąć rządy dyktatury proletariackiej”, to jednocześnie należy uwzględnić parlament jako narzędzie, które „pozwole partii ogarnąć swą akcją większe masy” i pchnąć je w kierunku rewolucji. Tym samym Walecki odrzucał zasadę bojkotu „zasadniczego”, gdyż – jak podkreślał – taktyka ta jest „sprzeczna z podstawowymi zasadami taktycznymi rewolucyjnego komunizmu”. Stwierdzał on ponadto, że „Bojkot wyborów – był błędem, bo rewolucja sejmu nie zmiotła, przeto był on oparty na fałszywej ocenie sytuacji za granicą i w kraju, na fałszywym przewidywaniu. Był błędem, bo znaczna część klasy robotniczej, bo masy brały udział w wyborach”. Opowiadał się tym samym za podjęciem przez KPRP wysiłku udziału w wyborach parlamentarnych, tj. taktyki „wyzyskiwania wyborów oraz samych parlamentów dla celów akcji komunistyczno-rewolucyjnej”. Wybory miały więc być szansą dla partii dotarcia do mas społecznych, szerzenia agitacji komunistycznej, a także „skutecznym środkiem podkopywania, niszczenia, zabijania w oczach masy i z jej czynnym udziałem samego parlamentaryzmu, burżuazyjnego państwa, kapitalistycznego ustroju”; H. Walecki, *O taktyce i stosunku do parlamentaryzmu*, [w:] *Wybór pism*, t. 2: 1918–1937, Warszawa 1967, s. 18–27, 31–32. Realizując uchwałę konferencji partyjnej KPRP oraz utrzymanej w tym samym duchu uchwały III rady partyjnej z maja 1921 r. partia w lipcu tego roku utworzyła Frakcję Sejmową Posłów Komunistycznych, złożoną z posła Tomasza Dąbala i Stanisława Łańcuckiego, którzy porzucili szeregi swych partii i wstąpili do KPRP; A. Andrusiewicz, *Stanisław Łańcucki*, Warszawa 1985, s. 149, 162–163.

przez partię poglądów charakterystycznych dla SDKPiL⁹⁷ i coraz bardziej wyraźne – m.in. w sferze programowo-ideowej – podporządkowywanie się wytycznym napływającym via Komintern z Kremla⁹⁸. Ideowa samodzielność i odmienność polskiego ruchu komunistycznego stawała się tym samym niewyczuwalnym tchnieniem przeszłości⁹⁹.

Przekonstruowanie przez komunistów swojego stanowiska wobec roli i znaczenia parlamentaryzmu w Polsce i następstwa tego faktu stały się przedmiotem analiz MSW. Miało ono pełną wiedzę na temat komunistycznego bojkotu wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Wedle opracowań resortowych taka postawa KPRP w styczniu 1919 r. podyktowana była względami programowo-ideowymi oraz taktycznymi¹⁰⁰, co zgodne było z prawdą. Posiadano także rozeznanie w instytucjonalnych formach prowadzenia przez kompartię akcji wyborczej. Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa informowało w tej materii, że KPRP „By móc wystąpić na zewnątrz [...] wykorzystując okres przedwyborczy stworzyła nową organizację, przystosowaną do wymagań realnych życia, t.j. mającą pozory legalnych poczynań, by pod jej firmą wprowadzić do Sejmu możliwie największą ilość posłów komunistycznych. Tą organizacją był Związek Proletariatu Miast i Wsi założony w sierpniu 1922 r. przez grupę działaczy komunistycznych. Z pośród członków tego związku został wyłoniony Centralny Komitet¹⁰¹ Wyborczy Związku Proletariatu Miast i Wsi [...]”¹⁰². Na pewne utrudnienia natury formalnej natrafił wnio-

⁹⁷ Na przełomie 1918/1919 r. KPRP bazując na ideowo-programowym dorobku SDKPiL stała na stanowisku natychmiastowego wybuchu rewolucji w Polsce, tym samym uważała udział w jakichkolwiek przejawach życia parlamentarnego za niecelowe. Stawiała przy tym na aktywność w obrębie Rad Delegatów, które miały być narzędziem wiodącym do urzeczywistnienia dyktatury proletariatu. Konsekwencją takiego stanowiska był tzw. „zasadniczy” bojkot wyborów do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1919 r.; szerzej zob. K. Trembicka, *Między utopią...*, s. 151–152; H. Lauer-Brand, op. cit., s. 35; T. Daniszewski, *Przedmowa*, [w:] *Postowie rewolucyjni w sejmie (lata 1920–1935). Wybór przemówień, interpelacji i wniosków*, red. T. Daniszewski i in., Warszawa 1961, s. 5.

⁹⁸ Zob. AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 36–37.

⁹⁹ Przejawem braku samodzielności KPRP było m.in. całkowite ignorowanie przez Komintern stanowisk i opinii polskiej kompartii i jednoczesne odgórne bezwarunkowe narzucanie swoich rozwiązań, wydawanie wytycznych; H. Cimek, *Komunistyczne koncepcje rozwiązania kwestii polskiej w latach 1918–1938*, [w:] *Świat wokół...*, s. 461.

¹⁰⁰ Raport MSW z 1925 r. wymieniał kilka czynników natury taktycznej, które rzutowały na decyzję KPRP o bojkocie wyborów tj. „1) idea bojkotu poczyniła duże postępy w masach, 2) zmiana stanowiska w partii wywołałaby zamęt ideowy, 3) nie wierzyła w legalną rewolucyjną akcję wyborczą ze względu na możliwe represje, 4) nie wierzyła w możliwość wyzyskania trybuny parlamentarnej dla celów rewolucyjnych i obawiała się by w stosunku do posłów komunistycznych nie zastosowano niespodzianie ograniczenia nietykalności poselskiej.”, AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 10; zob. też AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 6.

¹⁰¹ Współtworzyli go: m.in. Stanisław Łańcucki, Szczepan Rybacki i Jakub Dutlinger; *Postowie rewolucyjni...*, s. 9; A. Andrusiewicz, op. cit., s. 164.

¹⁰² AAN, 9/1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 10.

sek rejestracyjny listy kandydatów komunistycznych do sejmu. Państwowa Komisja Wyborcza uznała proponowaną przez komunistów nazwę komitetu wyborczego za „niejasną i bałamutną”. Nakazano rozbudować ją o przymiotnik „komunistyczny”¹⁰³. Dopiero po tym nastąpiła rejestracja Związku, który startując w wyborach do Sejmu z listy nr 5 uzyskał wynik ponad 130 tys. głosów (1,4%)¹⁰⁴. To umożliwiło mu wprowadzenie do polskiego parlamentu dwóch posłów¹⁰⁵ – co też skwapliwie odnotowały raporty i opracowania MSW¹⁰⁶.

W kwietniu 1922 r. odbyła się III Konferencja KPRP. Dla samej partii była ona nie mniej ważna niż poprzednie. Wnosiła istotne modyfikacje w taktyce partyjnej¹⁰⁷. Doniesienia MSW zdawały się jednak nie dostrzegać w niej tak istotnego znaczenia dla kwestii form i metod akcji komunistycznej w Polsce. Referat MSW pt. *Ruch komunistyczny w Polsce* jedynie wzmiankował, że „[...] odbyła się konferencja, na której uchwalono rezolucję w sprawie jedności frontu proletariackiego, rozwinęto, sprawę programu rolnego i przyjęto uchwały w sprawach wewnętrzno-organizacyjnych”¹⁰⁸. Równie ogólnikowo zagadnienie wspomnianej konferencji charakteryzował inny referat MSW z 1930 r., wskazując na nieudolną próbę komunistów budowy wspólnej platformy działania z socjalistami¹⁰⁹. Opracowania te de facto – poza lapidarnym odnotowaniem rezolucji partyjnych – nie stanowiły, nawet z perspektywy kilku lat, istotnej bazy informacyjnej odnośnie do kwestii III konferencji, jak również trudno je byłoby uznać za merytoryczne próby wyjaśnienia istoty nowej taktyki kompartii. Dopiero opracowanie Wydziału Bezpieczeństwa Departamentu Politycznego MSW z 23 listopada 1936 r. było wnikliwą analizą

¹⁰³ AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 37; AAN, 9/ 1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 10. Na temat działalności Związku szerzej zob. G. Iwański, *Powstanie i działalność Związku Proletariatu Miast i Wsi 1922–1925*, Warszawa 1974, passim.

¹⁰⁴ A. Ajnenkiel, *Historia sejmu polskiego*, t. II, cz. II: *II Rzeczpospolita*, Warszawa 1989, s. 84, 87, J. Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974, s. 234; A. Czubiński, op. cit., s. 98; L. Hass, *Oblicze polityczne klasy robotniczej Polski międzywojennej (w świetle statystyki wyborczej)*, „Z pola walki” 1985, nr 4(112), s. 13–14.

¹⁰⁵ Mowa o Stanisławie Łańcuckim i Stefanie Królikowskim. Ich wprowadzenie umożliwiło powołanie Frakcji Sejmowej ZPMiW; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP [1933r.]*, k. 6, 9; A. A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej. Zarys dziejów politycznych*, Warszawa 1957, s. 133; A. Andrusiewicz, op. cit., s. 170–171.

¹⁰⁶ Zob. AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 37; AAN, 9/ 1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 10; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP*, [1933], k. 6.

¹⁰⁷ Partia nawiązując do uchwał II Kongresu Kominternu uważała, że w obecnej sytuacji międzynarodowej „winna formować żądania częściowe, wspólne całej klasie robotniczej, bez względu na dzielące ją różnice partyjne”; *Uchwała o jedności frontu*, [w:] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 141–143. Podczas obrad konferencji opracowano tezy agrarne oraz w sprawie związków zawodowych.

¹⁰⁸ AAN, 9/ 1184, *Ruch komunistyczny w Polsce*, [1925], k. 1.

¹⁰⁹ AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 36.

„taktyki jednolitifrontowej”¹¹⁰, ale ta była realizowana w odmiennych warunkach politycznych. Sygnalizowano w nim istotę rozbieżności pomiędzy postrzeganiem kwestii jednolitifrontowej przez socjalistów i komunistów. Ci ostatni – wedle raportu – uważać ją mieli „jako środek na zdobycie dla swoich haseł szerokich mas robotniczych i przyspieszenie w ten sposób rewolucji”¹¹¹. W opinii resortowych analiz, podjęcie przez KPRP rzeczony taktyki było konsekwencją realizacji wytycznych Kominternu, który dla przeciwstawienia się II Międzynarodówce, tzw. Amsterdamskiej, powołał do istnienia Proinform. To z kolei na gruncie polskim oznaczało podjęcie ofensywy organizacyjno-propagandowej przez KPRP wśród związków zawodowych¹¹², którą uzewnętrzniało przyjęcie podczas III Konferencji Partyjnej *Tez w sprawie związków zawodowych*¹¹³. Nowe sfery i kierunki aktywności komunistów zostały dostrzeżone przez MSW. Oprócz płaszczyzny związków zawodowych, opracowania i analizy wskazywały na wzmożoną agitację KPRP wśród chłopstwa oraz mniejszości narodowych. Cele tych akcji odczytywano wyłącznie jako próbę pochycenia mas dla potrzeb roboty komunistycznej, nie zaś za faktyczne działania na rzecz polepszenia ich bytu¹¹⁴.

Uszczegółowienie założeń taktyczno-ideowych partii nakreślonych na jej III konferencji nastąpiło na jesiennym II Zjeździe KPRP, który odbył się w Bolszowie koło Moskwy w 1923 r. Jego personalne, taktyczne i ideowe konsekwencje zaważyły na lata w istotny sposób na działalności ruchu komunistycznego w Polsce, stając się tym samym przedmiotem szczególnego zainteresowania MSW. Państwowe agendy bezpieczeństwa bazując na doświadczeniach, zdobytej wiedzy o czynnikach „K” w okresie od I-go do II-go Zjazdu KPRP, mając rozeznanie w taktyczno-ideowych aspektach ich funkcjonowania, mogły z coraz większą precyzją opisywać i analizować szeroki wachlarz sfer aktywności ruchu komunistycznego w Polsce. To z kolei w sposób bezapelacyjny warunkowało istnienie oraz skuteczność antykomunistycznej akcji agend rządowych II RP, jak również stwarzało atmosferę oraz dawało merytoryczne podwaliny do takowych działań dla zainteresowanych tym organizacji społecznych i politycznych, m.in. na forum polskiego parlamentu.

SUMMARY

The restoration of Poland's independence was a gradual process which was conditioned by numerous factors. One of them was the attitude towards communist organizations that had been established on Polish territory. The article analyzes

¹¹⁰ AAN, 9/1192, MSW. *Pismo Nr PB.149/1/34/36. Jednolity front komunistyczny*, Warszawa 23 XI 1936 r., k. 1–28; AAN, 9/1055 (dopływy), k. 91–105.

¹¹¹ AAN, 9/1192, k. 1.

¹¹² AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 36.

¹¹³ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1..., s. 168–173.

¹¹⁴ AAN, 9/1188, *O ruchu socjalistycznym w ogóle. Organizacje komunistyczne*, [1930], k. 36; AAN, 9/1189, *Zarys historyczny i obecna działalność KPP [1933 r.]*, k. 6.

source materials dedicated to the „Polish” communist movement of 1918-1923 which remained in the possession of the Interior Ministry of the Second Republic of Poland. The examined sources include the ministry’s operational materials as well as reports developed by the ministry’s agencies concerning the organization, course and outcomes of the First Conference of the Communist Party of Poland and Party Councils up to the period preceding the party’s second conference.

The article contributes valuable knowledge about the Polish authorities’ policies addressing the communist threat. It analyzes the government’s knowledge about Communist Party initiatives (conferences, conventions), the existence of different fractions within the party, and it tries to determine whether that information was put to practical use by security services of the Second Republic of Poland.